

Peter Mikša*, Matija Zorn**

Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine¹

Uvod

»Danes se bliža ura, ko bo treba govoriti o mejah naše države. Mi o tem v vsej tej vojni nismo nikoli govorili, toda sedaj moramo vendarle spregovoriti nekaj besed. Naše ljudstvo se je borilo za svojo svobodo za svojo neodvisnost, za bolj-šo in srečnejšo bodočnost, toda bori se tudi za osvoboditev tistih naših bratov, ki so desetletja vzdihovali pod tujim jarmom. S to vojno morajo biti naši bratje v Istri, na Primorskem in na Koroškem osvobojeni in tudi bodo osvobojeni in živeli bodo svobodni v svoji domovini in skupno s svojimi brati.«²

Z zgornjimi besedami je 12. septembra leta 1944,³ ko je bilo partizansko gibanje s strani »lige« zaveznikov že priznано kot edina legitimna vojaška moč na območju Jugoslavije,⁴ Josip Broz - Tito nakazal, da se bo zahodna meja Jugoslavije nasproti Italije po koncu

* dr. Peter Mikša, asistent raziskovalec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 2, peter.miksa@ff.uni-lj.si

** dr. Matija Zorn, višji znanstveni sodelavec, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika, SI-1000 Ljubljana, Gosposka ulica 13, matija.zorn@zrc-sazu.si

1 Članek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta z naslovom »Napravite mi to teželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva«, financiranega s strani Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (J6-8248). Avtorjema je v veselje, da lahko začetne izsledke prikažeta ravno v zborniku v čast zasl. prof. dr. Dušanu Nečaku, ki se je tudi sam raziskovalno ukvarjal s sorodno tematiko, npr. Nečak, *The Rupnik defence line* in Nečak, *Rupnik's defence line* ter je tako posredno zaslužen za idejo o vsebini raziskovalnega projekta.

2 Mikuž, *Boji Komunistične partije*, str. 11. Na nek način je druga svetovna vojna omogočila, kar so zapisali četrto stoletja prej: »Pripravljene moramo biti, da bomo morali Italijane prisiliti, da dajo svobodo našim bratom.« *Rapallo*, str. 20.

3 Na proslavi druge obletnice ustanovitve 1. dalmatinske brigade na Visu.

4 Med 28. novembrom in 1. decembrom so »veliki trije« – Franklin Delano Roosevelt, Winston Churchill in Josip Stalin na konferenci v Teheranu sprejeli sklep, da poslej kot edino legitimno vojaško silo na območju Jugoslavije priznavajo partizansko vojsko pod vodstvom Josipa Broza - Tita. Repe, *S puško in knjigo*, str. 359.

druge svetovne vojne spremenila. V drugi polovici tega leta so jugoslovanske meje postale namreč vedno bolj pomembno evropsko politično vprašanje.⁵ To je bila prva izjava jugoslovanskega osvobodilnega gibanja o ozemeljskih zahtevah, namenjena mednarodni javnosti, ki jo je Tito še dodatno podkrepil z geslom »*Mi tujega nočemo – a svojega ne damo*«. ⁶ Edvard Kardelj je tisto jesen dodal še, da bo vprašanje zahodne meje treba reševati tako, da okoli tega ne bo mogoča večja razprava. Po njegovo bo treba

»Italijane postaviti pred golo dejstvo. [...] Po dosedanji praksi lahko rečemo, da bo ostalo naše tisto, kar bo v rokah naše vojske. Stremite za tem, da bo osvojen čim večji teritorij.«⁷

Tito, Kardelj, Britanci, Američani, Rusi in drugi so se javno in tajno pogovarjali največ o Trstu in novi meji, ki naj bi tekla precej zahodnejše od predvojne. Skoraj je že bilo gotovo, da bo linija predvojne t. i. rapalske meje, ki je tedaj že približno četrto stoletja delila Slovence, postala preteklost.⁸

Rapalska meja je bila rezultat dogovora iz leta 1920, ko sta v italijanskem mestu Santa Margherita Ligure pri Rapallu na Ligurski obali Kraljevina SHS in Kraljevina Italija potrdili pogodbo, s katero je bila po prvi svetovni vojni določena meja med državama.⁹ Meja je grobo presekala ozemlje, na katerem so živeli Slovenci, in jih razdelila. Pod Italijo so prišle Goriška z Istro, precejšen del Kranjske (Bela Peč na Gorenjskem in večji del Notranjske z Idrijo, Črnim Vrhom, Vipavo, Postojno, Pivko, Senožečami in Ilirsko Bistrico) ter del Koroške (Kanalska dolina). Z gledišča Slovencev je Italija dobila tretjino slovenskega etničnega ozemlja, poleg tega pa tudi dele Hrvaške (Istra in del Dalmacije). V zameno je Italija priznala Kraljevino SHS.¹⁰ Priključeno ozemlje na območju današnje Slovenije in Istre so Italijani imenovali *Venezia Giulia*, Slovenci in Hrvati pa Julijska krajina.¹¹

5 Godeša, *Boj za meje*, str. 759.

6 Kardelj, *Pot nove Jugoslavije*, str. 220. Geslo »*Tujega nočemo, svojega ne damo*« je prvi poleti 1942 na partijski konferenci na Cinku izrekel Boris Kidrič, za njim pa ga je ponovil Lovro Kuhar v brošuri *Naše meje*. Več o tem gl. Pleterski, *Osvobodilna fronta*, str. 241.

7 *Dokumenti centralnih organa KPJ*, 20. dok. 21.

8 To se je po vojni tudi zgodilo in današnja meja med Republiko Italijo in Republiko Slovenijo poteka precej zahodnejše. Določena in dogovorjena je bila v treh fazah. Prva je bila mirovna pogodba z Italijo, ki je bila podpisana 10. februarja 1947 in uveljavljena 15. septembra istega leta, druga pa Memorandum o soglasju, podpisan 5. oktobra 1954, tretja odločitev o meji pa so bili Osimski sporazumi, podpisani 10. novembra 1975. Nečak in Repe: *Oris sodobne*, str. 261–262.

9 Prunk, *Dva koncepta*, str. 547.

10 Z aneksijo tega ozemlja in leta 1924 priključeno Reko je Italija dobila 908.834 ha ozemlja s 901.364 prebivalci (Kacin Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 27). Po štetju iz leta 1910 je bilo med njimi 421.444 ali 43 % ljudi z italijanskim pogovornim jezikom in 479.730 ljudi slovanskega izvora, od tega je bilo 327.230 ali 33 % Slovencev. Ziller, *La Venezia Giulia*, str. 161–182.

11 Za novo priključeno ozemlje so Italijani uporabljali ime *Venezia Giulia*, ki ga je uporabil goriški jezikoslovec Graziadio Ascoli kot najbolj ustrezno v primerjavi s sosednjima deželama *Veneto* (Benečija) in *Venezia Tridentina*. To ime »naj bi za razliko od prejšnjega imena Avstrijsko primorje ... jasno pokazalo trdno prisotnost "italijanske beneške in

Nova meja je potekala približno po razvodju Črnega in Jadranskega morja. Če pogledamo globlje v zgodovino, vidimo, da je bila razvodnica že v času rimskega imperija meja med provincami, po propadu limesa na Donavi pa je tu potekala meja med italijanskim in preostalim delom cesarstva.¹² Prav tu je prišlo do gradnje obrambnih zapor, ki naj bi onemogočile vdore drugih ljudstev v severno Italijo z vzhoda.¹³ Razvodnica je kasneje predstavljala ločnico med prvimi slovanskimi državami ter oglejskim patriarhatom in obalnimi mesti, ter med frankovskim in italijanskim kraljestvom ter nato do začetka 19. stoletja kot meja med tolminskim in loškim (freisinškim) gospostvom¹⁴ ter tudi med notranjeavstrijskima deželama Kranjsko in Goriško (kasneje Avstrijskim primorjem).

Pred nastankom meje

»Predzgodbo« o rapalski meji lahko iščemo že od ustanovitve Italije leta 1870. Italijansko kraljestvo, ki se je imelo za naslednika rimskega imperija, je v te namene izkoriščalo rimske ostanke izven svojih meja.

»V tem duhu gre razumeti študije italijanskih raziskovalcev o rimskih zaporah na vzhodni italijanski meji v času od leta 1920¹⁵ ..., ki pa so svoj politični pomen dobile že s predvojno iredentistično propagando.«¹⁶

Italijansko meščanstvo znotraj Avstro-Ogrske je na novo državo začelo gledati kot na matico, ki so se ji želeli tudi sami pridružiti. Sčasoma se je razvila ideja o italijanskem imperializmu, ki ga je Italija poskušala uresničiti tudi na vzhodnem Jadranu in širše.¹⁷ Prav jim je prišla tudi Dantejeva misel, da segajo meje Italije do Kvarnerja.¹⁸

latinske kulture" ...« (Bitelli, *Claustra Alpinum Iuliarum*, str. 15). Slovenci so v začetku uporabljali dobesedni prevod Julijska Benečija, kmalu pa se je uveljavilo ime Julijska krajina, ki je obveljalo do druge svetovne vojne. Med narodoosvobodilnim bojem sta se za to ozemlje uporabljali imeni Slovensko primorje in Istra. Kadar danes govorimo o Primorski v času po prvi svetovni vojni, nimamo v mislih nekdanjega ozemlja Avstrijskega primorja ali Julijske krajine, temveč ozemlje današnje Slovenije, ki je z letom 1920 pripadlo Italiji. Ferenc, *Slovenci v zamejstvu*, str. 26.

12 Bitelli, *Claustra Alpinum Iuliarum*.

13 Ta obrambni sistem imenujemo *Claustra Alpinum Iuliarum* (zapore Julijskih Alp), ki so ga Rimljani zgradili proti koncu 3. in v 4. stoletju. Potekal je od Trsata v Kvarnerskem zalivu na jugu, prek slovenskega ozemlja do Ziljske doline na severu in je čim »bolj upošteval ... naravne danosti« površja. Nabergoj, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 36; glej tudi Bitelli, *Claustra Alpinum Iuliarum*.

14 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 18.

15 Bitelli, *Claustra Alpinum Iuliarum*, str. 27. V času, ko je v Parizu potekala mirovna konferenca, je bil izdan ukaz, da se natančno določi ruševine zapor, katerih obstoj so uporabili tudi kot protiargument stališču Wilsona (Bitelli, *Claustra Alpinum Iuliarum*, str. 34, 37, 39). Po mnenju Bitellija (*Claustra Alpinum Iuliarum*, str. 38, 41) rapalska meja ni upoštevala poteka rimskih zapor, ampak so prevladali drugi dejavniki, npr. geografska »pripadnost« italijanskemu polotoku oz. obrambne potrebe.

16 Prav tam, str. 39.

17 Kacin Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 17–18.

18 Pavšič, *Rapalska meja*, str. 31.

Kljub pristopu k Trozvezi (zavezništvo med Avstro-Ogrsko, Nemčijo in Italijo) leta 1882¹⁹ je Vrhovno poveljstvo italijanske vojske izdelalo načrt za vojno proti Avstro-Ogrski. Načrt je bil sicer spravljen v predalih najvišjih političnih predstavnikov in se je skozi leta spreminjal, a tisto, kar je najpomembnejše pri teh spremembah, je, da se je italijanska glavna obrambna črta premikala vedno bolj proti vzhodu. Poleg obrambe so namreč načrtovali tudi zasedbo avstro-ogrskih ozemelj, da bi pridobili »odrešeno ozemlje« (*terre redente*)²⁰ oziroma pomagali svojim »neodrešenim« sonarodnjakom (*Italia irredenta*).²¹ General Enrico Cosenz je tako načrtoval celo italijansko zasedbo Dunaja, zavzetje Tirolske ter boje ob Soči, od koder bi v primeru zmage prek Krasa zasedli Ljubljansko kotlino, prek Tablja in Predela pa tudi Celovec.²²

Ob nastopu prve svetovne vojne je Italija razglasila nevtralnost²³ in začela pogajanja tako z antanto kot s centralnimi silami. V zameno za vstop v vojno je hotela pridobiti kar največ ozemlja. Že avgusta 1914 ji je antanta ponudila posamezna območja na Tridentinskem (*Trentino*), območje Badia z Ampezzo, Trst in Valono, kar pa Italiji ni bilo dovolj. Do Avstro-Ogrske je imela ozemeljske zahteve (slika 1), na katere pa Avstro-Ogrska ni pristala in je pogajanja marca 1915 prekinila. Za tem je antantnim silam postavila nove pogoje za vstop v vojno. Uspešno si je izpogajala ozemlja v južni Dalmaciji (brez polotoka Pelješac). Temelji za podpis tajnega²⁴ londonskega sporazuma so tako bili postavljeni in 26. aprila 1915 je podpisani sporazum Italiji prinesel novo povojno vzhodno mejo, s katero je dobila Tridentinsko in južno Tirolsko, Goriško, Gradiško z Gorico, Trst, dele Notranjske, Istro ter otoka Cres in Lošinj z okoliškimi otočki.²⁵ Kljub temu, da je s sporazumom skoraj pol milijona Slovencev in Hrvatov izgubilo stik z matico, pa ta ni vseboval nobenih obveznosti Italije do etničnih manjšin.²⁶

19 Bleicken et al., *Svetovna zgodovina*, str. 516.

20 Mišljene so Julijska krajina, Zadar in Tridentinska Benečija, ki je vključevala Južno Tirolsko, imenovano Gornje Ponadižje. Gl. Kacin Wohinz, *Italijanska zasedba*, str. 515.

21 Faber, *Evropski vidiki*, str. 524.

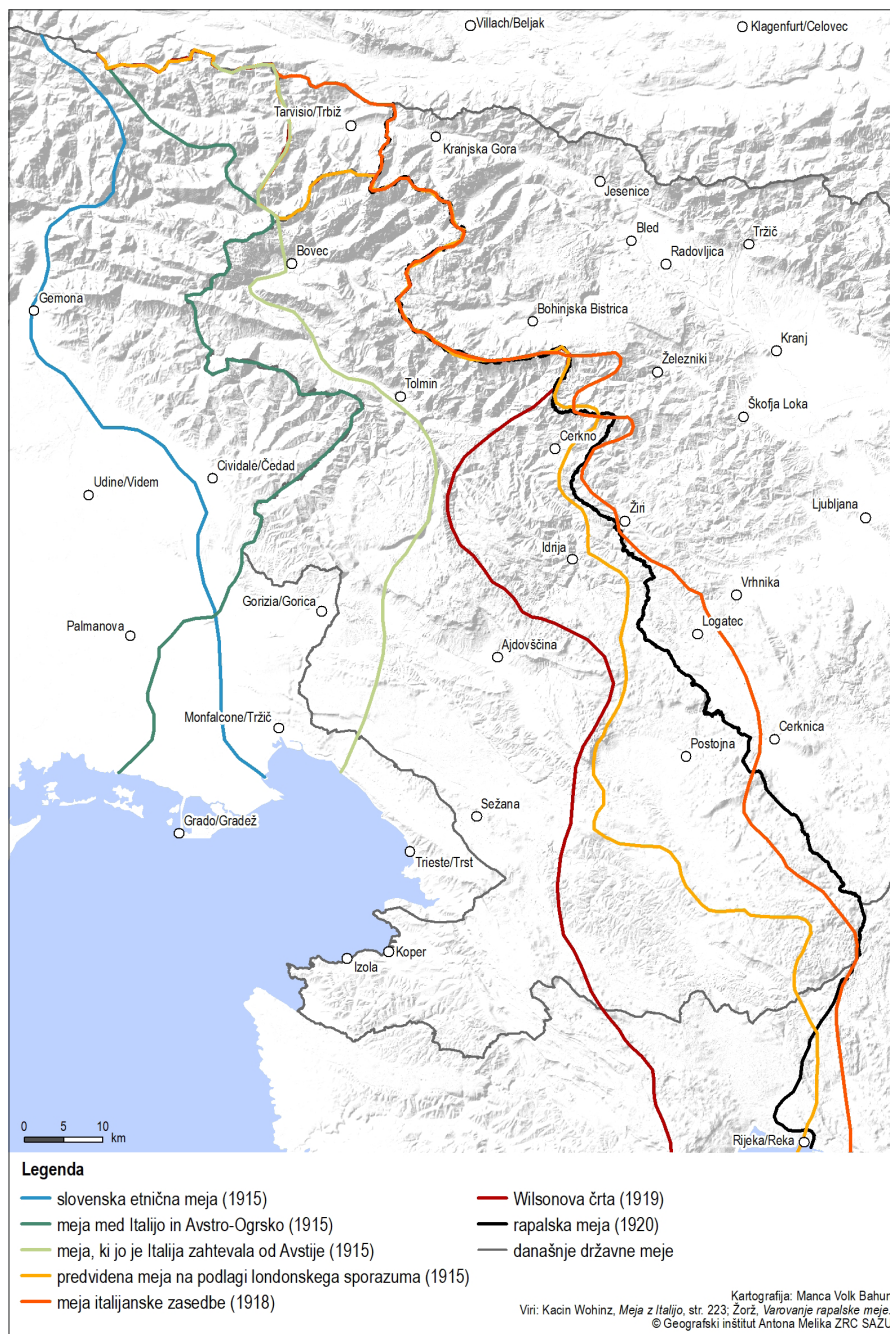
22 Svoljšak, *Od strateških načrtov*, str. 394.

23 Italija je bila pred tem pogodbeno povezana z Nemčijo in Avstro-Ogrsko v Trozvezo, vendar so sodelovanje že prej zrahljali njeni dogovori s Francijo (predvsem leta 1901 in 1906), hkrati pa se je s svojimi iredentističnimi zahtevami odtujila od Avstrije. Gl. Čulinović, *Riječka država*, str. 2.

24 Za sporazum se je izvedelo šele po ruski revoluciji. »Koncem oktobra 1917 so zmagali v Rusiji boljševiki ... Ena glavnih zahtev boljševikov je bila, da se mora odpraviti tajna diplomacija. V skladu s to zahtevo so objavili ... vse pogodbe, ki jih je sklenila ruska vlada in tako tudi londonski pakt« (*Rapallo*, str. 7). V slovenski publikaciji z naslovom »Rapallo 12. XI. 1920«, ki je izšla leta 1921, so ob tem populistično zapisali (*Rapallo*, str. 7–8): »Posledica te objave je bila naravnost velikanska. Jugoslovenci, ki so se do tedaj trumoma predajali na italijanski fronti Italijanom, so izpoznali, da branijo ob Soči svoja tla pred grabežljivostjo tujca. Niso se več predajali, temveč so branili fronto ob Soči s takšnim junaštvom, da so izgubljali Italijani bitko za bitko ...«.

25 Italiji dodeljena nova ozemlja so zapisana v 4. in 5. členu sporazuma (vseh je 16), v podtočki 4. člena pa je določena meja, ki je razmejila slovensko ozemlje (Agreement between France, Russia, Great Britain and Italy, signed at London, April 26, 1915).

26 Čulinović, *Riječka država*, str. 184.

Slika 1: Meja med Italijo in Avstro-Ogrsko ter italijanske ozemelske zahteve do Avstro-Ogrske leta 1915, predvidena meja na podlagi londonskega sporazuma, meja italijanske zasedbe leta 1918 (do 1920) ter rapalska meja (1920–1947).

Slika 2: »Naravna« vhodna meja Italije. Potek rapalske meje glede na slovenske naravne submakroregije²⁷ in razvodnico²⁸ med jadranskim ter črnomořskim povodjem.

²⁷ Perko, *The regionalization of Slovenia*, str. 29.

²⁸ Podatki *podporečij Slovenije*.

S porazom in razpadom Avstro-Ogrske je Italija že novembra 1918 »zmagovito« zasedla ozemlje »svete meje na vzhodu« (*Sacro confine orientale*).²⁹ Postopno, v skladu z določili premirja, podpisanega 3. novembra,³⁰ so se premikali za bežečimi četami poražene avstro-ogrske vojske in zasedali ozemlje v smeri proti črti, ki jim jo je kot prihodnjo novo državno mejo na vzhodu obljubljal londonski sporazum. Celotna demarkacijska črta je bila zasedena do 19. novembra oz. po petnajstih predpisanih dneh po prenehanju sovražnosti.³¹ Italija je zasedla več ozemlja (slika 1), kot je bilo dogovorjeno, npr. nekdanji politični okraj Postojna in nekdanji sodni okraj Idrija (brez Žirov), z deli občin Grčarevec, Planina in Logatec. Dobila je tudi nekdanji sodni okraj Trbiž in občino Bela peč. Želela je priti celo do Ljubljane, a so ji slovenski in srbski prostovoljci to preprečili.³² Zasedbena mejna črta je bila tako za Slovence še slabša od črte londonskega sporazuma,³³ za Italijane pa »*bolj popolna, kot pod rimskim imperijem*«, kot je dejal italijanski pogajalec iz Rappala Carlo Sforza.³⁴ »*Po italijanskem mnenju je bila Italiji na tak način zagotovljena naravna meja* [slika 2] oz. *obramba italijanske kulture, italijanskih običajev in ekonomije*.«³⁵

Podpis pogodbe in njena vsebina

Do dogovora o meji so skušali priti na mirovni konferenci v Parizu, ki se je začela 12. januarja 1919.³⁶ Na konferenci, ki je zasedala do januarja 1920, so slovenske in hrvaške interese, ki so bili med bolj perečimi za bodočo Kraljevino SHS, zastopali delegati Kraljevine Srbije. Do dogovora ni prišlo, zato so med februarjem in junijem 1920 sledila bilateralna pogajanja med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo.³⁷ Obe strani sta zavrnili predlog ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona, ki ni priznaval londonskega sporazuma, hkrati pa je Slovincem odvzel dostop do morja.³⁸ 8. novembra 1920 so se

29 Italijani so si od konca rimske države želeli, da bi bila meja Italije na severovzhodu še vedno tam, kjer je bila v rimskih časih. Imenovali so jo *Sacro confine orientale* (sveta meja na vzhodu). Naglič, *Dediščina rapalske meje*, str. 15.

30 Premirje so podpisali 3. novembra ob 15. uri v Villi Giusti v Padovi, po kateri dokument tudi nosi ime. Vsebina dokumenta je bila dogovorjena s strani vseh članic antante, tudi Srbije, na sestanku v Parizu 31. oktobra 1918. Žorž, *Italijanska zasedba*, str. 367.

31 Do tega datuma so se morale enote Avstro-Ogrske dokončno umakniti za glavno demarkacijsko črto. Žorž, *Italijanska zasedba*, str. 371.

32 Kacin Wohinz, *Italijanska zasedba*, str. 515.

33 Če je meja na severu prekoračila londonsko črto v škodo Slovencev, pa je bila na Jadranu umaknjena v korist Hrvatov.

34 Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 45. Grof Sforza je bil tedaj zunanji minister v italijanski vladi, isto mesto pa je zasedal v kar štirih vladah tudi po koncu druge svetovne vojne, ko se je prav tako reševalo vprašanje naše zahodne meje.

35 Bitelli, *Claustra Alpinum Iuliarum*, str. 22.

36 Troha, *Mirovna konferenca*, str. 218.

37 Ferenc, *Slovenci v zamejstvu*, str. 25.

38 Kacin Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 33.

začela nova bilateralna pogajanja, v okviru katerih so Italijani vztrajali na meji, določeni v londonskem sporazumu; bili so v absolutni politični premoči, saj so iz vojne izšli kot velesila.³⁹ Kraljevina SHS se je šele na novo konstituirala, zato je imela odprta mejna vprašanja s šestimi sosedami, poleg tega pa tudi notranje spore med Srbi in Hrvati.⁴⁰ Pri mejah je bilo poleg meje z Italijo najbolj problematično vprašanje Koroške, kjer pa je Kraljevina SHS tudi izgubljala v plebiscitni propagandni vojni.⁴¹ Hkrati sta nanjo pritiskali še sopodpisnici londonskega sporazuma, Združeno kraljestvo in Francija. V takšnih razmerah je nazadnje politično vodstvo Kraljevine SHS, brez prisotnosti slovenskih pogajalcev, pristalo na pogoje Italije.⁴²

Rapalska pogodba⁴³ je bila podpisana 12. novembra 1920.⁴⁴ Razmejitvena črta je v grobem tekla po razvodju med črnomořskim in jadranskim povodjem, v severnem delu po visokogorju Julijskih Alp, v osrednjem delu po hribovju predalpskega sveta, v južnem delu pa po Dinarskem hribovju (slika 3): Peč – Mangart – Jalovec – Triglav – Bogatinsko sedlo – Možic – Porezen – Črni vrh nad Cerknim – Krnice pri Novakih – Špehovše – Bevkov vrh – Hotedršica – Planina – Javniki nad Cerknico – Bička gora – Snežnik – Kastav – morje vzhodno od Reke.⁴⁵ Meja se je razvodnice držala v Julijskih Alpah, v predalpskem hribovju pa so Italijani izsilili mejo (tudi več kilometrov) prek razvodnice,⁴⁶ mdr. so dobili tri predalpske prelaze (Petrovo Brdo med Selško dolino in Baško grapo, sedlo Kladje med Poljansko dolino in Cerknim ter Ledinsko Razpotje med Žirmi in Idrijo). S tem so npr. na Žirovskem posegli v staro katastrsko, župnijsko, šolsko idr. ure-ditev, čeprav je bilo v londonskem sporazumu določeno, da se stare krajevne razmejitve

39 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 28.

40 Bitelli, *Claustra Alpinum Iuliarum*, str. 19.

41 10. oktobra 1920 je prišlo do glasovanja v coni A (jugozahodni del Celovške kotline), kjer so se prebivalci odločili (59,04 %), da ozemlje v skladu z določili Saintgermainске pogodbe pripade Avstriji. Do plebiscitarnega odločanja v coni B tako sploh ni prišlo. Slovenska Koroška je tako pripadla Avstriji in ne Kraljevini SHS. Na odločitev volivcev je vplivala vse večja germanizacija, uspešna avstrijska propaganda, ki je poudarjala deželni patriotizem ter prednost življenja v socialno urejeni demokratični republiki, v kateri v nasprotju od Kraljevine SHS tudi ni bilo vojaške obveznosti. Troha, *Koroški plebiscit*, str. 221.

42 Za Jugoslavijo so pogodbo podpisali Milenko Vesnić, Ante Trumbić in Kosta Stojanović, za Italijo pa Giovanni Giolitti, Carlo Sforza in Ivanoe Bonomi. Kacin Wohinz, *Primorski Slovenci*, str. 374.

43 Izvirnik pogodbe je v italijanskem jeziku, saj sta se obe strani dogovorili, da bo to skupni jezik pogodbe, ki bo kasneje prevedena še v srbsčino.

44 Rapalski ugovor (objavljen u *Službenim novinama* br. 141a od 27. juna 1921 god.) i sporazum i konvencije između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije (objavljeni u *Službenim novinama* br. 42 od 23 februara 1923 god.).

45 Vsebina rapalske pogodbe (ledinska imena so zapisana v takšni obliki, kot so ohranjena v pogodbi; prevod v slovenščino po: Žorž, *Varovanje rapalske*, str. 28. Glej Prilogo 1 na koncu besedila.

46 »Od Porezna dalje je strogo sledenje razvodnici čedalje manj opazno, čeprav le-ta še vedno narekuje potek meje. Politična in diplomatska premoč Italije prideta tu najbolj do izraza, saj meja skoraj v celoti poteka tik pod razvodnico v škodo Jugoslaviji. Pomembni prelazi in vrhovi so tako ostali v rokah Italije. ... Za razliko od mejnih grebenov Julijskih Alp je tu meja ponekod potekala med posameznimi kmetijami ali pa tudi preko vasi. Zaradi tega ni presenetljivo, da je največ zgodb o mejnih pripetljajih in življenju ob meji ohranjenih ravno na tem območju«. Žorž, *Varovanje rapalske*, str. 14–15. Gl. tudi: Jarc, *Rapalska meja*, str. 64.

ne smejo deliti.⁴⁷ Južneje, na območju Dinarskega hribovja, pa kraškost oz. odsotnost površinskih voda onemogoča, da bi razvodnico med povodjema zlahka potegnili po površju, saj je razvodje podpovršinsko. Meja se tudi ni prilagajala kraškosti reliefa, ampak je pretežno potekala v ravnih linijah med posameznimi vrhovi.⁴⁸

Italija je z ratifikacijo pogodbe pohitela in parlament jo je potrdil 17. decembra (Komora) oz. 27. decembra (Senat) 1920.⁴⁹ Zaradi javnega ogorčenja Kraljevina SHS pogodbe ni predložila narodni skupščini ter jo je 8. decembra 1920 objavila le v uradnem listu⁵⁰ in to brez napovedi ter brez kakršnihkoli razlag ali pojasnil. Šele 27. junija 1921⁵¹ so pogodbo označili kot začasni zakon, ki stopi v stalno veljavo, ko ga bo potrdilo Narodno predstavništvo Kraljevine SHS. To se je zgodilo leta 1922, ko je Rapalska pogodba postala del 130. člena Vidovdanske ustave.⁵²

S podpisom sta se obe kraljevini zavezali, da bosta ustanovili mešano komisijo za razmejitve, ki bo natančno začrtala mejo, jo izmerila in skrbela za postavitve mejnikov. Komisija⁵³ je z delom začela februarja leta 1921, končala pa konec leta 1926.⁵⁴ Zaradi posebnosti nove meje, ki je vsebovala kopensko mejo, Svobodno državo Reko ter italijansko enklavo Zadar, so ustanovili tri komisije – vsako za svoj del meje. Uradno so tako obstajale komisije province Julijske krajine, Svobodne države Reke in Zadarskega okrožja.⁵⁵ Celotna mejna črta na območju današnje Slovenije in naprej do Reke je bila po izmeri komisije dolga 244 km in 523,73 m, po priključitvi reške države k Italiji pa se je podaljšala na skoraj 264 km (263 km in 934,43 m).⁵⁶

Za potrebe razmejitve je bila narejena kartografska izmera, ki so jo v letih 1920–1925 opravili pripadniki italijanskega Vojnogeografskega inštituta iz Firenc (*Istituto Geografico Militare*). Od Tromeje do Reke so izdelali 84 zemljevidov v merilu 1 : 5000.⁵⁷ Poleg same mejne črte so na teh zemljevidih vrisani tudi vsi mejni kamni (slika 3), v posebni preglednici pa je za vsak mejni kamen označena njegova nadmorska višina, razdalja od predhodnega oz. do naslednjega mejnega kamna ter kumulativna razdalja od mejnega kamna na Tromeji.

47 Naglič, *Dediščina rapalske meje*, str. 15–16.

48 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 16.

49 Čulinović, *Riječka država*, str. 185.

50 *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 1920, št. 273.

51 *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 1921, št. 141a.

52 *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 1922, št. 224.

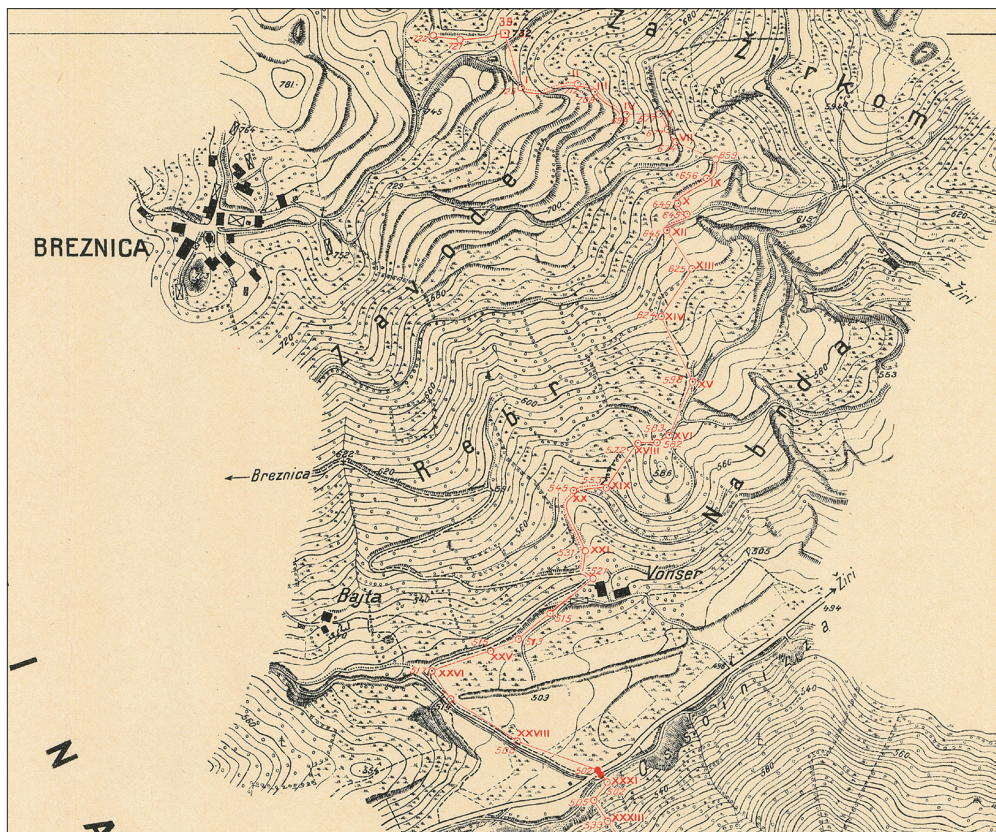
53 Imenovala se je *Commissione italo - s.h.s. per la delimitazione dei confini fra il Regno d'Italia e il Regno S.H.S.* in je bila ustanovljena 23. februarja 1921 v Ljubljani, kjer se je tudi prvič sestala. *Decisioni della commissione*.

54 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 33–34.

55 *Decisioni della commissione*.

56 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 36.

57 Prav tam, str. 9, 34.

Slika 3: Izsek iz zemljevida 1 : 5000, ki prikazuje potek rapalske meje pri Breznici pri Žireh. Z rdečo črto je označen potek meje (levo (zahodno) od črte je Kraljevina Italija, desno (vzhodno) pa Kraljevina SHS). S kvadratom z rdečo obrobo je označen glavni mejnik št. 39 (zgoraj na zemljevidu), s polnima rdečima krogcema sta označena posebna mejnika na cesti Žiri–Spodnja Idrija oz. na mejnem prehodu Osojnica (mejni prehod prve kategorije; spodaj na zemljevidu), s krogci z rdečo obrobo so označeni mejniki druge vrste, ki so oštevilčeni z rimskimi številkami.

Označevanje meje

Ko je bila meja začrtana na papirju, je sledila njena označitev z mejniki na terenu. Za označevanje mejne črte sta se obe delegaciji odločili, da bosta uporabili betonske mejnike (*termini di confine* oz. *cippi*) v obliki prizme, zgrajene v armiranem betonu ter pritrjene na skalno podlago, kjer je to mogoče.⁵⁸ Strinjali so se, da bodo uporabili štiri vrste mejnikov, oblika katerih bo ustrezala njihovi namembnosti (sliki 4 in 5).⁵⁹

58 Prav tam, str. 34.

59 Prav tam, str. 35

Slika 4: Glavni mejnik št. 12 (levo) in mejnik druge vrste (sredina) na Prehodavcih v Julijskih Alpah ter posebni mejnik (desno) na mejnem prehodu na Vršču (fotograf: Matija Zorn).

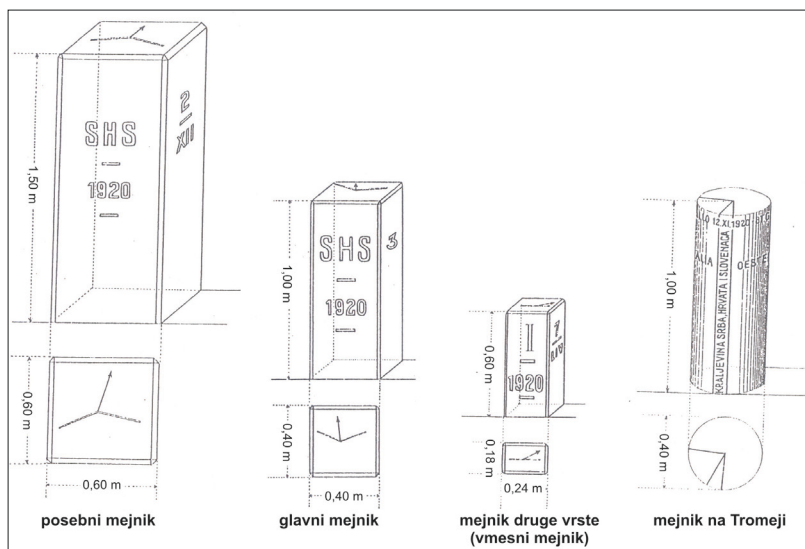
- glavni mejniki (*termini principali* oz. *cippo principale*): na pomembnejših mejnih točkah in na visokih, vidnih mestih. Bili so začetni mejniki vsakega sektorja, visoki en meter in označeni z zaporedno arabsko številko;
- mejniki druge vrste (*termini secondari*) ali vmesni mejniki: postavljeni med glavnimi mejniki, funkcija katerih je podrobnejša določitev poteka mejne črte. Visoki so bili 60 cm, označeni pa so bili z zaporedno številko sektorja in zaporedno rimsko številko znotraj sektorja;
- posebni mejniki (*termini speciali*): postavljeni so bili, kjer mejna črta prečka večje komunikacije (ceste) ali mejni prehod. Imeli so enake oznake kot mejniki druge vrste, bili pa so večji, saj so v višino merili 1,5 m;
- tromejni mejnik (*termine triconfinale*) je stal na vrhu gore Peč (Tromeja); označuje mejni stik med Avstrijo, Italijo ter Kraljevino SHS.⁶⁰

Meja je bila razdeljena na sedemdeset sektorjev, ki so jih ločevali glavni mejniki z arabskimi številkami od 1 do 70 (sektorski mejni kamen št. 70 je bil stični z mejo reške države; med glavnimi mejniki je bilo 4508 mejnikov druge vrste) in letnico 1920 ter črko »I« na italijanski in »SHS« (kasneje J) na jugoslovanski strani.⁶¹ Pod črto so jim poleg teh označb dodali še zaporedno rimsko številko. Na vršni ploskvi so imeli poleg črte, ki je kazala proti predhodnemu

⁶⁰ Prav tam, str. 35.

⁶¹ Do leta 1929 je Kraljevino Jugoslavijo označevala kratica SHS. Po spremembi ustave, ko se je Kraljevina SHS preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo, so vse mejnike popravili, tako da so prekrili prejšnje oznake in izdolbili črko J, a zadelani ostanki napisa SHS so bili še vedno vidni. Bolj temeljito so spremenili ali dopolnili oznake na velikih mejnikih.

in naslednjemu mejniku, vrisano tudi smer severa (slika 5). Po priključitvi reške država k Italiji (1924) se je število glavnih mejnikov povečalo na 79, število mejnikov druge vrste pa na 5098; poleg teh je bilo še 38 posebnih mejnikov (skupaj 5215).⁶² Danes je domnevno ohranjena le četrtina.⁶³ Največ so jih odstranili na obdelovalnih zemljiščih in ob poteh (zaradi širitev), največ pa se jih je ohranilo na območjih zaraščanja. Lokalno prebivalstvo je številne po padcu meje tudi samo odstranilo, organizirane so bile celo posebne akcije v ta namen.⁶⁴

Slika 5: Dimenzije posameznih mejnih kamnov z napisi in oznakami. Na prednji in zadnji strani sta bili označbi za državi ter leto podpisa rapalske pogodbe. Ob straneh je arabska številka označevala številko sektorja, rimska številka pa zaporedje znotraj sektorja. Na vršni ploskvi sta črti kazali proti predhodnemu in naslednjemu mejniku, puščica pa je označevala sever.

Prehajanje meje

Meja je močno posegla v vsakdanje življenje ljudi ob njej. Dovčerajšnji sosedje so se znašli v dveh povsem različnih državah in družbenih razmerah.

»Konfin ali grenca, tisti kamni, ki so jim ponekod pravili tudi tierman, so delili narod na dva dela; nemu so vladali iz italijanskega in fašističnega Rima, drugemu, svobodnemu delu pa mačehovsko iz prav tako daljnega Beograda.«⁶⁵

62 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 36.

63 Pečelinova v delu *Življenje na Žirovskem* ugotavlja, da je med Mrzlim vrhom in Zavratcem, na odseku med glavnima mejnikoma 38 in 39 ohranjenih še četrtina mejnikov, na odseku med glavnima mejnikoma 39 in 40 še polovica, podobno pa je tudi na odseku med glavnima mejnikoma 40 in 41.

64 Naglič, *Dediščina rapalske meje*, str. 53.

65 Pavšič, *Ob stari meji*, str. 15.

Tako je ostalo vse do začetka druge svetovne vojne, ko je bila vzpostavljena nova razdelitev med Italijo in Nemčijo oziroma do 9. septembra 1943, ko je Italija kapitulirala.

Prehajanje meje sta državi urejali postopoma. Zaključni dogovori so bili doseženi leta 1924 v Rimu in predvsem v Nettunu 20. julija 1925.⁶⁶ Državi sta se dogovorili, da bosta imeli šest kategorij mejnih prehodov:⁶⁷

- prva kategorija – splošni mejni prehodi (*Varchi e passaggi per il movimento generale*); na ozemlju današnje Slovenije jih je bilo devet;
- druga kategorija – mejni prehodi za gibanje v obmejnem pasu (*Varchi per il movimento nella zona di frontiera*): na ozemlju današnje Slovenije jih je bilo 32 in so nudili možnost prehoda lokalnemu prebivalstvu, ki je imelo mejne prepustnice;
- tretja kategorija – mejni prehodi za lastnike zemljišč (*Varchi per il movimento dei proprietari di beni a cavallo della linea di confine*): mejni prehodi so bili brez zgradb in mejnih uslužbencev; na ozemlju današnje Slovenije jih je bilo 148. Zabeleženo je bilo le, na katerem odseku meje se lahko opravi prehod; mejni nadzor so opravljale patrolje finančnikov;
- četrta kategorija – mejni prehodi za prenos blaga (*Varchi di transito*): zaradi razčlenjenosti meje je bilo treba urediti tudi način prevoza (največkrat lesa) prek ozemlja druge države brez plačila carine. Vsi upravičenci dovolilnic so lahko prevoz prek meje opravljali le na mejnih prehodih prve in druge kategorije;
- peta kategorija – posebni prehodi (*Varchi speciali*): namenjeni prebivalcem mejne cone, ki so lahko prek meje prevažali gradbeni material – vodo, pesek in kamen;
- šesta kategorija – sekundarni prehodi (*Varchi secondari*): namenjeni prostorsko neomejenemu prehodu zdravnikov, porodniških babic in veterinarjev v nujnih primerih, vendar le s predhodnim posvetovanjem oz. prijavo mejnim službam.

»Statistično gledano je na območju današnje Slovenije obstajalo šest mejnih prehodov prve kategorije oz. en mednarodni mejni prehod na 35 kilometrov meje, dvaintrideset mejnih prehodov druge kategorije oz. en mejni prehod na 6,5 kilometra meje ter 148 mejnih prehodov tretje kategorije ... Takšni mejni prehodi so se statistično nahajali zgolj kilometer in pol narazen! Če vse mejne prehode obravnavamo enakovredno (saj je obmejno prebivalstvo lahko prečkalo mejo na vseh) to statistično nanese en mejni prehod na zgolj 1200 metrov meje ... Poleg mejnih prehodov sta obe državi ratificirali tudi turistična gorska območja, ki so obstajala predvsem v Julijskih Alpah, s čimer je bilo planincem omogočeno gibanje na obeh straneh območja neposredne mejne črte ...«⁶⁸

66 Kacin Wohinz, *Jugoslovansko-italijanske pogodbe*, str. 22.

67 Podatki o mejnih prehodih so povzeti po Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 39–45.

68 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 173.

Utrjevanje meje

Mednarodne napetosti se po prvi svetovni vojni niso zmanjšale, zato so številne evropske države začele utrjevati mejna območja.⁶⁹ Nastale so številne utrdbe in obrambne linije.⁷⁰ Verjeli so, da bo prihajajoča vojna podobna prejšnji, torej pozicijska.⁷¹ Da bi svojim vojakom prihranili »trohnenje« v blatnih jarkih in izpostavljenost smrtonosnemu ognju strojnic ter topov, so skoraj vse evropske države začele graditi obsežne utrdbene sisteme – bolj ali manj obsežne splete strojničnih bunkerjev, topniških utrdb in podzemnih hodnikov iz armiranega betona.⁷² Tako so nastale češke utrdbe v Sudetih, Maginotova linija in njej nasproti stoječa Siegfriedova linija med Francijo in Nemčijo, pa tudi švicarska Nacionalna pregrada, Mannerheimova linija na Finskem, grška linija Metaxas, italijanski Alpski zid (*Vallo Alpino*), ki je s svojim vzhodnim krilom prečkal slovensko ozemlje in druge.⁷³

Na rapalski meji so z vojaškim utrjevanjem najprej začeli na italijanski strani. Z deli so začeli že v 20. letih 20. stoletja, in sicer leta 1927, ko so ustanovili za to namensko komisijo.⁷⁴ Do obsežnejšega utrjevanja na italijanski strani pa je prišlo po januarju 1931, ko so začeli z izgradnjo večjega števila podzemnih in nadzemnih utrdb ter vojašnic, povezanih v Alpski zid (slika 6).⁷⁵ To je bila vrsta utrdb, ki se je začela z izgradnjo utrjenih postojank finančne straže in enot GAF,⁷⁶ ter poljskih utrdb, predvsem strelskih jarkov in strojničnih gnezd. »Zid« naj bi sestavljali dve glavni liniji utrdb. Prva je potekala tik ob sami meji, druga pa nekaj kilometrov za prvo, pri čemer je bila oddaljenost pogosto odvisna od terena.⁷⁷ Uradno se je gradnja obrambnega sistema pričela 6. januarja 1931, ko je vrhovno poveljstvo izdalo okrožnico št. 200 z naslovom »Smernice organizacije stalne obrambe v goratem svetu« (*Direttive per la organizzazione difensiva permanente in montagna*).⁷⁸ Da se je italijanska vojska zavedala, da ima današnje slovensko ozemlje specifične reliefne (kraškost) in vegetacijske (velika gozdnatost) značilnosti, v primerjavi z ostalimi območji, kjer so gradili Alpski zid, priča okrožnica št. 800 (*Direttive per la organizzazione difensiva nell'interno di zone boschive alla frontiera orientale*; z dne, 5. marca 1931). Ostale okrožnice so bile splošne in so obravnavale celotno alpsko območje Italije, ta pa je postavila smernice za gradnjo utrdb izključno ob vzhodni meji.⁷⁹

69 Kaufmann in Jurga, *Fortress Europe*.

70 Štepec, *Prevratno leto*, str. 23.

71 Habrnál, *Rupnikova črta*, str. 13.

72 Prav tam, str. 33.

73 Prav tam, str. 13.

74 Bizjak, *Italijanski obrambni načrti*, str. 393.

75 Potekal je vzdolž celotne italijanske kopenske meje: od Genovskega zaliva po grebenih Alp vzdolž francoske, švicarske, avstrijske in jugoslovanske meje do Reškega zaliva; dolg je bil kar 1850 km. Naglič, *Dediščina rapalske meje*, str. 54.

76 *Guardia alla Frontiera* – italijanska različica graničarjev.

77 Jankovič Potočnik, *Rupnikova linija*, str. 167–169.

78 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 105.

79 Prav tam, str. 105

Slika 6: Podzemna italijanska utrdba pri Unški koliševki⁸⁰ (levo), največji utrdbi Alpskega zidu na Slovenskem⁸¹ in topniška opazovalnica z jekleno kupolo na Lajnarju⁸² nad Soriško planino (desno) (fotograf: Matija Zorn).

Takrat so na utrjevanje meje pomislili tudi na jugoslovanski strani. Do leta 1938 in do anšlusa je Jugoslavija imela »zgolj« eno nevarno in močno sosedo – Italijo. Ostale sosedje (Avstrija, Madžarska, Bolgarija in Albanija) so po določenih mirovnih sporazumov po prvi svetovni vojni morale spoštovati omejitve za oborožitev in vojsko, preostali sosedje pa sta bili zaveznici (Romunija in Grčija). Posledično so bili vsi vojni načrti proti Italiji obrambni.⁸³

Prva pobuda za utrjevanje meje se je pojavila že leta 1926, ko sta s preučevanjem obrambe začeli Komisija za oceno operativnega in taktičnega pomena zahodne fronte in Komisija za tehnično – fortifikacijsko načrtovanje utrjevanja zahodne meje,⁸⁴ vendar pred letom 1935 ni prišlo do utrjevanja. Območje utrjevanja meje proti Italiji so

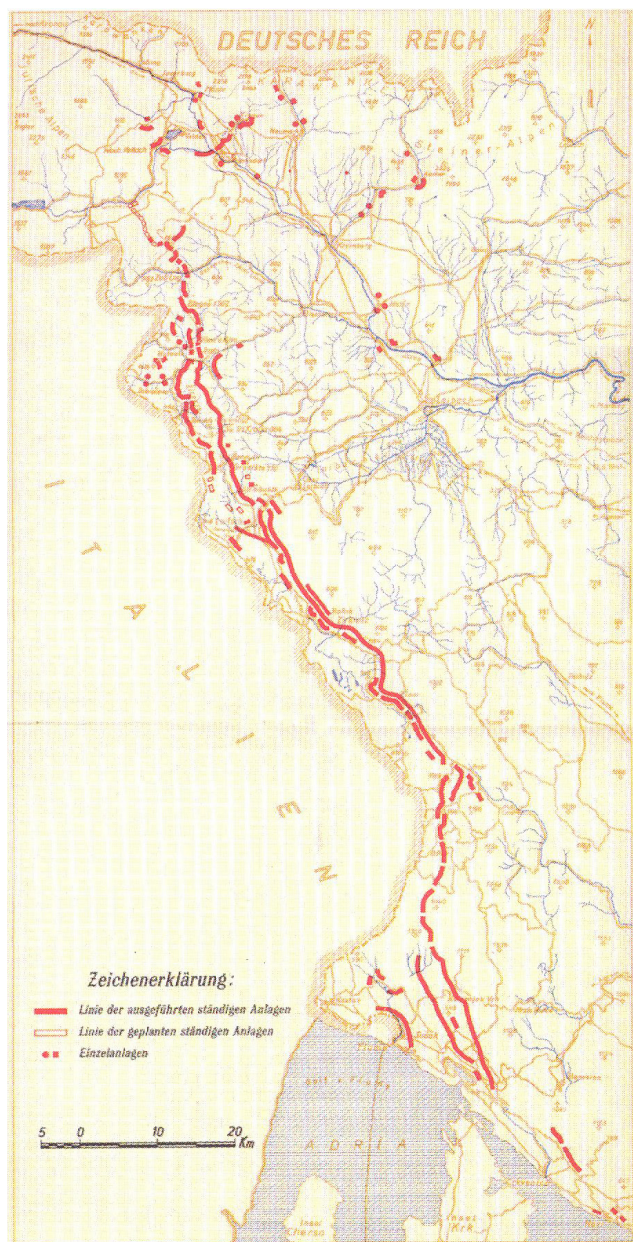
80 Prav tam, str. 165.

81 Žorž, *Alpski zid*, str. 63.

82 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 141.

83 Marković, *Vojska Kraljevine Jugoslavije*, str. 46.

84 Ustanovljeni sta bili z ukazom Glavnega generalštaba.

Slika 7: Nemci so leta 1942 izdali publikacijo z naslovom *Denkschrift über die jugoslawische Landesbefestigung*, kjer so natančno popisali potek Rupnikove linije, ki ji je priložen tudi zemljevid (legenda: rdeča (polna) linija – izdelani objekti, prazna linija z rdečo obrobo – načrtovani objekti, rdeč krogec – posamezni objekt). Med letoma 1941 in 1943 so podobne publikacije izdali tudi za utrjene položaje v Belgiji, na Češkoslovaškem, v Franciji, Grčiji, na Nizozemskem, Poljskem in Sovjetski zvezi.

poimenovali Zahodna fronta,⁸⁵ ki je danes v Sloveniji bolj poznana kot Rupnikova linija oziroma Rupnikova črta (slika 7).⁸⁶ Projekt je dokončno stekel šele po smrti Jugoslovanskega kralja Aleksandra Karađorđevića, ko je vodenje države prevzel regent Pavel Karađorđević.⁸⁷ Za gradnjo utrdbe je bilo najprej treba postaviti omrežje vojaških (makadamskih) cest, ki so ga gradili med letoma 1936 in 1938.⁸⁸ Prvotni načrt je predvideval, da bodo dela končana do leta 1947. Načrt je bil postavljen tako, da je sledil francoskemu oziroma češkemu zgledu in je predvideval dve utrjeni liniji. Prvo so sestavljali bunkerji, iz katerih bi s strojnici branili linijo. Drugo pa so sestavljale večje utrdbe, ki jih delimo na slemenske in dolinske oziroma zaporne.⁸⁹ Da je šlo resnično za velik gradbeni poseg, povedo številke o številu delavcev – leta 1935 so gradbene ekipe štejele 15.000, leta 1939 40.000, leto kasneje pa že 60.000 mož. Skupaj so zgradili dvanajst težko utrjenih položajev in 4000 manjših betonskih bunkerjev.⁹⁰

Leta 1939 je prišlo do spremembe načrtov. Po priključitvi Avstrije k Nemčiji je država več sredstev namenila za utrjevanje severne meje. Slab gospodarski položaj Jugoslavije pa je privedel do mnenja, da je tako drago utrjevanje neupravičeno. Iz zapisnika vojnega ministra o oboroževanju vojske je razvidno, da so sredstva optimalno porazdelili med utrjevanje meje in za usposabljanje armade. Istega leta so določili tudi nov načrt utrjevanja mej s poudarkom na zmanjševanju utrjevanja na zahodni meji z izjemo Vrhniških vrat ter se odločili, da se zahodno mejo zapre z dograditvijo lahkih objektov.⁹¹

Posledica varčevanja je bilo tudi manjšanje utrdbe in združevanje bojnih prostorov. Francoski in češki zgled utrdbe, po katerih so prvotno gradili linijo, sta imela bojne prostore ločene. Namesto kupole na vrhu utrdbe so Jugoslovani uporabljali armiranobetonski stolpič s tremi strelnimi linami. Ta polkrožna izboklina je postala simbol Rupnikove linije in danes predstavlja unikaten element v utrdbenih sistemih 20. stoletja (slika 8). Naslednja posebnost Rupnikove linije so v armirani beton vgrajene jeklene spirale, ki naj bi zmanjševale učinek zadetkov.⁹²

85 Po podatkih Markovića v gradivu Štaba za utrjevanje, ki se nahaja v arhivu Vojnoistorijskega instituta v Beogradu, na nobenem dokumentu obrambna linija proti Italiji ni poimenovana po generalu Rupniku. Marković, *Vojška Kraljevine Jugoslavije*, str. 109.

86 Ime je dobila po jugoslovanskemu generalu slovenskega rodu Leonu Rupniku, danes bolj znanem po tem, da je bil načelnik pokrajinske uprave Ljubljanske pokrajine v času nemške okupacije in ustanovitelj domobranstva med drugo svetovno vojno. Rupnik je leta 1937 prevzel vodenje utrdbenih del pri Štabu za utrjevanje meje. Jankovič Potočnik, *Rupnikova linija*, str. 45.

87 Marković, *Vojška Kraljevine Jugoslavije*, str. 109.

88 Prav tam, str. 109; Nećak, *Rupnik's defence line*, str. 69.

89 Jankovič Potočnik, *Rupnikova linija*, str. 48–50.

90 Prav tam, str. 41.

91 Prav tam, str. 56–58.

92 Prav tam, str. 67–70.

Slika 8: Utrdba v okviru Rupnikove linije na Javorču (Žirovski vrh)
(fotograf: Borut Šorli/arhiv TD Žiri).

Življenje od meji

Nova meja je za lokalno prebivalstvo pomenila veliko spremembo v načinu življenja – prosto gibanje prek meje ni bilo več mogoče, saj je bilo omejeno na določene prehode in pogoje.⁹³ Na mejno območje so prišli številni vojaki in drugi mejni uslužbenci.

Slabe gmotne razmere in visoka brezposelnost je lokalno prebivalstvo silila v tihotapstvo (kontrabant). Za Črni vrh je znano, da so občasno tihotapila vsa gospodinjstva v vasi, tudi ženske in otroci, a količine niso bile velike.⁹⁴ Predvsem na italijanski strani meje je bilo v času fašizma Slovencem težko najti delo; lokalna podjetja so propadala, javne službe pa so prevzemali Italijani. Po letu 1923 so oblasti prepovedale slovenski jezik v šolah ter slovenska javna občila in knjige, nekoliko kasneje pa tudi delovanje slovenskih organizacij.⁹⁵

Tihotapstvo je bilo donosno, a hkrati tvegano. V Italijo so tihotapili kavo, sladkor, saharin, moko, jajca, maslo, pa tudi živino, konje ter les. Za kavo in moko so v

93 Naglič, *Dediščina rapalske meje*, str. 30.

94 Jurjavič, *Smuggling*, str. 111–112.

95 Prav tam, str. 110.

Italiji dobili dvakrat več, za meso oz. živino trikrat, za tobak štirikrat, za sladkor pa petkrat. Nasprotno je bil riž v Jugoslaviji dražji za osemkrat, vina pa se v trgovinah sploh ni smelo prodajati, v gostilnah pa je bil tudi do petkrat dražji. Iz Italije so tihotapili še sadje, paradižnike, testenine, dežnike, tekstil, čipke in živo srebro. Predvsem slednje je bilo težko tihotapiti, saj je ena steklenica za pivo, napolnjena z živim srebrom, tehtala kar sedem in pol kilogramov.⁹⁶ Prek rapalske meje so v Italijo tihotapili tudi propagandno gradivo za različna protifašistična gibanja ter zaradi prepovedi slovenske literature tudi slovenske časnike in knjige.⁹⁷ Z gradnjo Alpskega zidu je bilo na gradbiščih veliko gradbenega materiala; v Jugoslavijo so tihotapili predvsem cement.⁹⁸ S tihotapljenjem in prodajo blaga so najbolj služili lastniki trgovin v obmejnih krajih.⁹⁹

Kljub temu, da so na obeh straneh meje delovale različne (in številčne)¹⁰⁰ mejne službe, ter da so Italijani za lažje nadziranje meje izsekali mejni pas v širini sto metrov, pa je bila meja

»za posameznike vseeno bolj ali manj prehodna. Pripadnikov [italijanske, op. a.] finančne straže namreč ni bilo nikoli dovolj, da bi učinkovito nadzorovali vsaj deset odstotkov mejne črte v obliki stalnih patrulj. Nezakonit prehod meje je postal resnično težak šele z letom 1941, ko postane rapalska meja tudi meja z Nemčijo ...« ter postavijo Nemci žične ovire in minska polja.¹⁰¹

V drugi polovici 30. let je za domačine na jugoslovanski strani pomenila pomemben vir zaslužka gradnja Rupnikove linije, saj je bilo delo relativno dobro plačano. Zaradi številnega mejnega osebja so imeli koristi gostilničarji in ponudniki drugih storitev (zidarji, tesarji, ključavničarji, prevozniki in ponudniki prenočišč).¹⁰² Gradnja je bila pomembna tudi za slovenska podjetja. Veliko vlogo je imela zlasti Kranjska industrijska družba, ki je dobavljala železo za potrebe vseh fortifikacij v državi. V jeseniški železarni so v ta namen celo zgradili novo topilnico.¹⁰³

96 Naglič, *Dediščina rapalske meje*, str. 38; Sancimino in Di Bartolomeo, *Gorizia*, str. 126–127.

97 Prav tam, str. 63; Jurjavič, *Smuggling*, str. 115.

98 Sancimino in Di Bartolomeo, *Gorizia*, str. 130.

99 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 63.

100 Le »financarjev« je bilo v začetku 30. let prejšnjega stoletja na italijanski strani 5,35 na kilometer meje (Sancimino in Di Bartolomeo, *Gorizia*, str. 130). Pred drugo svetovno vojno je bilo ob meji stacioniranih 15.000 italijanskih vojakov. Žorž, *Alpski zid*, str. 61.

101 Prav tam, str. 80.

102 V Rupnikovo linijo je država po ocenah vložila milijardo in pol dinarjev. Železokrivci so zaslužili 4,5 dinarja/uro, delavci, ki so regulirali hudourniške struge, pa 2,5 dinarja/uro; kilogram kruha je stal okrog 3 dinarje. Naglič (*Dediščina rapalske meje*, str. 63) še piše, da so bila dela na Rupnikovi liniji »... približno enakovredna 500.000 tonam kruha ...«.

103 Jereb, *Po sledeh*, str. 57.

Meja je skoraj vsako leto med pripadniki mejnih služb terjala smrtno žrtve. Medsebojni spopadi so bili sicer redki in še to pretežno v času določanja meje. Večina smrtnih žrtev je bila povezana z oboroženimi tihotapci in drugimi nelegalnimi prehodi.¹⁰⁴

Rapalska meja med drugo svetovno vojno

Obrambna črta ni nikoli služila svojemu namenu, saj je bila ob italijanskem napadu v aprilski vojni leta 1941 še nedokončana in takoj zapuščena. Njene utrdbe sicer res še niso bile dokončane, a bi lahko v primeru napada do neke mere odigrale svojo vlogo. Potek vojne je bil drugačen. Sovražne vojske so v kraljevino vdrle z njenih severnih in vzhodnih meja ter se s tem skoraj povsem izognile najmočnejše utrjenim delom.¹⁰⁵

Po napadu na Kraljevino Jugoslavijo in po njeni hitri kapitulaciji aprila 1941 je rapalska meja od Tromeje na Peči v Karavankah pa do vasi Spodnji Vrsnik na Idrijskem oz. Brekovic (južno od Žirov) postala (ostala) državna meja med Italijo in Nemčijo oz. nemškim zasedenim ozemljem na Gorenjskem.¹⁰⁶ Tam se je odcepila nova mejna črta med nemškim zasedenim ozemljem ter s strani Italije zasedeno in priključeno Ljubljansko pokrajino. Z odseka rapalske meje, ki je mejila na Ljubljansko pokrajino, so se umaknili italijanski finančniki, niso pa ga zapustili pripadniki mejne milice in vojska, ki je ohranila nadzor nad obrambnim pasom. Rapalska meja je tako v osrednjem delu izgubila mednarodni pomen, še vedno pa je ostala notranje italijanska pokrajinska meja (slika 9). Nova razmejitev je bila pretežno določena 12. aprila 1941 na podlagi Hitlerjevih navodil o razkosanju Jugoslavije, uradno pa je bila nova nemško-italijanska mejna razdelitev podpisana 8. julija 1941 v Berlinu.¹⁰⁷ Ko so Italijani 3. maja 1941 Ljubljansko pokrajino s kraljevim dekretom in kasneje še zakonom priključili Kraljevini Italiji, je rapalska meja v osrednjem delu *de iure* prenehala obstajati.¹⁰⁸

Rapalska meja je do leta 1941, kljub številnim obmejnim vojaškim in drugim pristojnim službam¹⁰⁹ ter kljub dejstvu, da je Italija mejni pas v širini stotih metrov izsekala,¹¹⁰ bila za posameznike bolj ali manj enostavno prehodna. Razmere (predvsem nezakonitega prehajanja meje) pa so se zelo spremenile leta 1941 na delu meje, ki je mejil na Nemčijo. Nemci so meje varovali z minskimi polji, žičnatimi pregradami, stražnimi

104 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 63.

105 Jankovič Potočnik, *Rupnikova linija in alpski zid*, str. 129.

106 Naglič, *Kako svetovna*, str. 71. Državna meja je ostala do glavnega mejnika št. 40. Sancimino in Di Bartolomeo, *Gorizia*, str. 133.

107 *Karawanken Bote*, 12. julij 1941, str. 3.

108 Kacin Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 85.

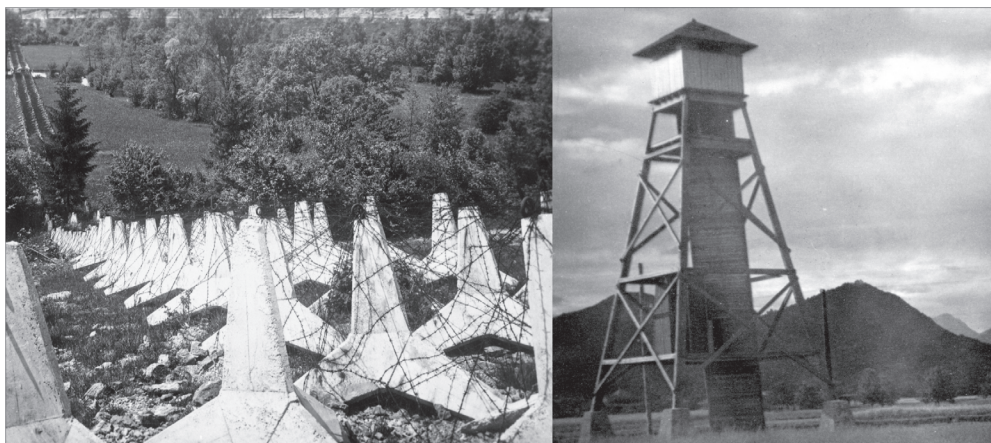
109 Finančna kontrola, carina, vojska s strani Kraljevine Jugoslavije in finančna straža (*Guardia di Finanza*), mejna milica (*Milizia Confinaria*), *Carabinieri Reali*, *Pubblica Sicurezza* in Kraljeve oborožene sile (*Regio Esercito*) s strani Kraljevine Italije.

110 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 80.

Slika 9: Rapalska meja med drugo svetovno vojno.

stolpi (slika 10), postojankami s strojnicami itd. V mejnem pasu so podrli vse stavbe¹¹¹ in izsekali gozd,¹¹² približno 50 metrov na široko, s čimer so omogočili širši nadzor obeh strani meje.¹¹³ To so dosegli predvsem z uporabo prisilnega dela, v katerega je bilo vključeno lokalno prebivalstvo.¹¹⁴ Na najbolj izpostavljenih mestih so postavili dva metra visoko pleteno ograjo, na vrhu katere je bila v treh vrstah bodeča žica. Za njo so po tleh položili dva do tri metre na široko zverženo bodečo žico, nato pa nekaj metrov na široko še pehotne mine. Mine je položila vojska, vse ostalo delo so opravili mobiliziranci. Vsa mejna infrastruktura je bila postavljena na italijansko stran, da je lahko nemška patrulja ob meji neovirano patroljirala.¹¹⁵ Ob meji je pogosto stal okoli 30 metrov visok stolp, zgrajen iz štirih nosilnih drogov, ki so bili iz dvojnih debel, na vrhu pa je bilo približno 3 krat 3 metre veliko pokrito stražarsko mesto. Dostop do stražarskega mesta je bil po lestvi ali lesenih stopnicah. Poleg stolpa so zgradili še bunker in namestili telefonsko povezavo.¹¹⁶ Nemci so celotno mejo (na Štajerskem in Gorenjskem) začeli utrjevati z varovali že jeseni leta 1941.¹¹⁷

Slika 10: Nemške ovire na meji (levo) in nemški stražni stolp (desno) med drugo svetovno vojno (hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

-
- 111 Za del meje v Polhograjskem hribovju od Golega vrha do Goljeka je znanih 11 primerov porušenih stavb. Podatek hranita avtorja.
- 112 Lastnik je les lahko odstranil in ga porabil za lastne potrebe, če ga ni, so ga odstranili prisilni delavci za potrebe Nemcev. Vej niso smeli skladati na kupe, temveč so jih razmetali po čim večjem območju goloseka, da bi tudi na ta način zatrli rast podrasti. Intervju z Milanom Koširjem iz Črnega vrha nad Polhovim Gradcem, 24. oktober 2015 (pogovarjal se je Peter Mikša).
- 113 Žico in mine so Nemci na bolj prehodnih mestih postavili tudi v visokogorju. Intervju z Antonom Hosnerjem iz Trente, 15. september 2017 (pogovarjala sta se Tjaša Konovšek in Jernej Komac).
- 114 Intervju z Milanom Koširjem.
- 115 Intervju z Milanom Koširjem.
- 116 Intervju z Milanom Koširjem.
- 117 Intervju z Jožetom Hederihom iz Dekmance, 22. junij 2016 (pogovarjal se je Peter Mikša).

Največjo nevarnost za lokalno prebivalstvo so predstavljale mine.¹¹⁸ Zaradi njih je bil ljudem otežen ali kar onemogočen prehod do njiv, gozdov, pot do trgovine, zdravnika ali cerkve pa se je znatno podaljšala. Tudi živina se ni mogla več pasti v obmejnem pasu, saj je pogosto prihajalo do detonacij min in poginov živali, ko je žival posegla prek žic. Niso pa bile le živali žrtve min, temveč tudi ljudje. Zaradi njih je bilo med vojno in še po njej veliko smrtnih žrtev tako med partizani¹¹⁹ kot domobranci, največ pa med domačini, živečimi ob meji.¹²⁰

Po kapitulaciji Italije so tudi zahodni del slovenskega ozemlja zasedli Nemci in Julijsko krajino in Ljubljansko pokrajino povezali v Operativno cono Jadranskega primorja (*Operationszone Adriatisches Küstenland*). Rapalska meja je tako še vedno služila kot upravna meja v njenem severnem delu med Operativno cono Jadranskega primorja in nemško pokrajino Kranjska.¹²¹

Rapalska meja po drugi svetovni vojni

Rapalska pogodba, ki je bila podpisana po mednarodnih pravilih, je bila brez drugačnega dogovora ali vojne nepremakljiva.¹²² Kot smo omenili, so Italijani na začetku druge svetovne vojne, po razdelitvi slovenskega ozemlja med okupacijske sile 8. julija 1941, v Berlinu podpisali nov dogovor o poteku vzhodne italijanske meje.

Po drugi svetovni vojni je bila meja med Italijo in Jugoslavijo premaknjena proti zahodu (slika 11), veliko bližje slovenski zahodni etnični meji. Med letoma 1945 in 1947 je bila rapalska meja razmejitev med Jugoslavijo in Cono B Julijske krajine. Mednarodno pravno je bila še vedno v veljavi in je bila zasedena s strani enot Korpusa narodne obrambe Jugoslavije.¹²³

Rapalska meja je bila dokončno ukinjena 10. februarja 1947 ob podpisu mirovne pogodbe z Italijo oz. njeno uveljavitvijo 15. septembra istega leta.¹²⁴ Lokalno prebivalstvo je z mejo »obračunalo« po svoje:

118 Uporabljali so troje vrst: 1) t. i. sifonarice, ki so bile predvsem strašilne, so bile postavljene deset metrov od žice, 2) črne mine, po obliki zobate in veliko bolj nevarne, so bile postavljene tik ob meji, 3) najbolj nevarne so delovale na pritisk ok. 30 kg. Pavšič, *Ob stari meji*, str. 145.

119 Mine, ki so jih Nemci postavili ob meji, so bile pomemben vir oborožitve partizanov, zato so jih redno pobirali. Ob tem je prihajalo do nesreč. Gl. npr. Ravbar, *Skozi mejo*, str. 20–22; Pristov, *Po mine*, str. 5.

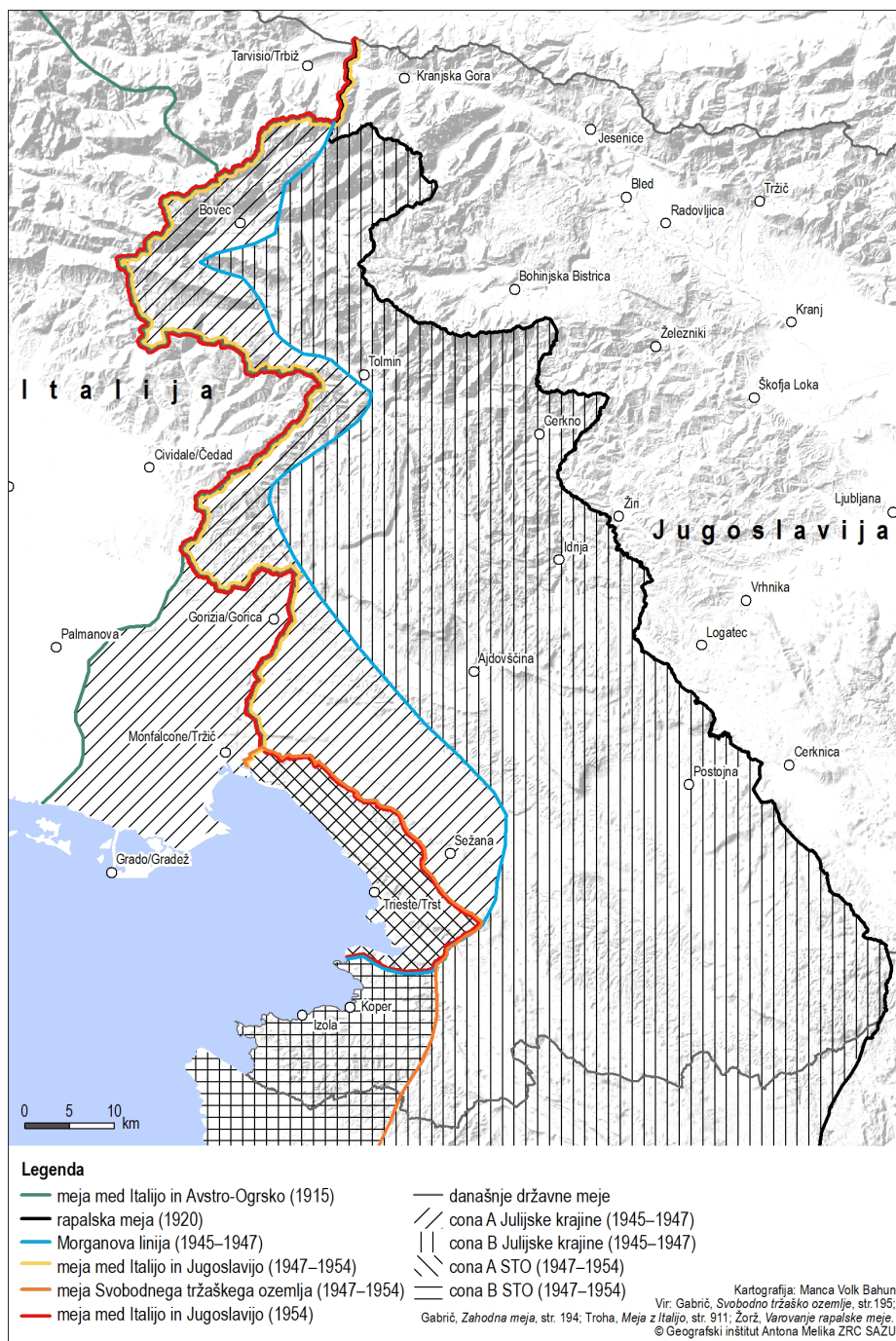
120 Za del meje v Polhograjskem hribovju od Golega vrha do Goljeka je znanih devet smrtnih žrtev zaradi min. Podatek hranita avtorja. Po podatkih iz knjige *Ob stari meji* (Pavšič, *Ob stari meji*, str. 145) je v okolici Žirov na razdalji slabih štirih kilometrov znanih osem smrtnih žrtev.

121 Gabrič, *Operacijska cona*, str. 185; Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 81.

122 Pavšič, *Rapalska meja*, str. 30.

123 Naglič, *Dediščina rapalske meje*, str. 88.

124 Več o mejnih pogajanjih ob koncu vojne in vse do leta 1947 gl. Mikuž, *Vprašanje Julijske krajine*, str. 3–44.

Slika 11: Prestavitev jugoslovanske meje proti zahodu po drugi svetovni vojni.

»Naj spomine na Rupnikovo linijo zaključim s posnetkom dogodka iz septembra 1947, ko so se ... ljudje ... lotili mejne rampe pri Zgagu, jo v neizmerno olajšanje vseh prisotnih prežagali in tako tudi simbolično podrli več kot dvajsetletno krivično rapalsko mejo s Primorsko.«¹²⁵

Meja z Italijo je bila dokončno dogovorjena šele tri desetletja po koncu druge svetovne vojne z Osimskimi sporazumi leta 1975.¹²⁶

Dediščina

V okviru »zapuščine« rapalske meje lahko izpostavimo tri vidike – rapalska meja kot turistični potencial, rapalska meja kot tvorec regionalne pripadnosti ter odraz rapalske meje v različnih upravnih razdelitvah.

»Ob neurejenih odnosih z Italijo so postale po [drugi svetovni, op. a.] vojni mnoge utrdbe Primorskega zidu žrtev maščevanja in preventivnih miniranj. Na vojaško uporabo utrdb Rupnikove linije pa verjetno nihče ni več pomislil. Ostale so pozabljene in po svoje je sreča, da niso bile nikomur na poti in da so zgrajene robustno, saj bi sicer gotovo že popolnoma izginile pod bujnim gozdnim rastjem, ki jih uspešno skriva.«¹²⁷

Med materialno dediščino rapalske meje tako sodijo številne utrdbe Alpskega zidu in Rupnikove linije, pomemben pomnik pa so tudi mejniki. »*Stavbna dediščina rapalske meje je vojaško-zgodovinska dediščina in kulturna dediščina v širšem pomenu.*«¹²⁸ Dolgo se nismo zavedali, da »*lahko tovrstna dediščina postane turistična atrakcija.*«¹²⁹

»Rupnikova linija je do leta 2000 v slovenski javnosti povsem pozabljeno poglavje njene zgodovine ... Za utrdbe smo sicer vedeli, vendar se o njih ni govorilo in še manj pisalo ... Še celo Žirovci in drugi ob njej živeči domačini smo o teh rečeh vedeli predvsem to, da utrdbe so, manj ali skoraj nič pa o tem, zakaj so, kako in v kakšnih razmerah so bile zgrajene.«¹³⁰

125 Košmelj-Beravs, *Spomini na utrjevanje meje*, str. 30.

126 Nečak in Repe, *Oris sodobne*, str. 197–198.

127 Jankovič, *Prva predstavitev*, str. 105.

128 Lah, *Interpretacija stavbne dediščine*, str. 83.

129 Klemenčič, *Turistična dejavnost*, str. 77. Isti avtor navaja, da so si šele z izdajo knjige Tomaža Pavšiča z naslovom »Ob stari meji« (1999) »... starejši osvežili spomin na ... pozabljene čase kontrabantarstva in življenja ob meji, mlajša generacija pa spoznala vzroke za gradnjo obmejnih zgradb in postavitev mejnikov.«

130 Naglič, *Dediščina rapalske meje*, str. 64–65. Naglič nepoznavanje povezuje z osebo, po kateri je bila linija poimenovana in z njegovimi dejanji med drugo svetovno vojno. Nepoznavanje podkrepi z izpisi v Virtualni knjižnici

Večina utrdb se je ohranila do danes, čeprav jih je nemška vojska v strahu pred izkrca-
njem zaveznikov v Istri proti koncu druge svetovne vojne začela uničevati. Po vojni pa
so lokalni prebivalci predvsem kovinske dele uporabili pri gradnji.¹³¹

Danes je mogoč organiziran turistični ogled utrdb Rupnikove linije, predvsem
dveh večjih, in sicer na Žirovskem in Golem vrhu. Vodiijo jih turistični vodniki, za
katere so bili organizirani posebni tečaji.¹³² Pri tovrstni turistični ponudbi izstopa-
jo občine Žiri,¹³³ Gorenja vas-Poljane,¹³⁴ Škofja Loka¹³⁵ in Pivka.¹³⁶ Prve tri občine
predstavljajo zgodbo krajev, ki so pripadali Jugoslaviji.¹³⁷ Urejenih je več pohodnih
tematskih poti.¹³⁸ Pri tem je pomembno, da turizem ne temelji zgolj na ogledovanju
dediščine, pač pa tudi na njenem doživljanju in razumevanju oz. interpretaciji de-
diščine. Poleg tega »dediščinski turizem« ne sme temeljiti le na trženju, pač pa tudi
na ustreznem upravljanju s kulturno dediščino. Slednje pomeni, da je treba lokalnim
prebivalcem pojasniti, kakšne razvojne možnosti nudi tovrstna dediščina.¹³⁹ Kot je iz-
postavil Nečak,¹⁴⁰ masovnega turizma ni pričakovati, je pa tovrstna turistična ponudba
lahko privlačna za določene ciljne skupine.

Pri ohranjanju dediščine ima danes pomembno vlogo sodobna informacijska teh-
nologija. Ta nam je omogočila natančno vizualizacijo rapalske meje, ki je prek med-
mrežja dostopna vsem. Na podlagi zemljevidov poteka meje v merilu 1 : 5000 sta bila
namreč izdelana točkovni in linijski podatkovni sloj, ki prek spletnih portalov Geopedia

Slovenije (COBISS), za katero navaja, da leta 2001 v njej pod geslom »Rupnikova linija« ni našel zadetkov,
konec leta 2005 pa zgolj 12 zadetkov. V drugi polovici leta 2017 najdemo pod tem geslom 86 zadetkov.

V Zgornjem Posočju je nepoznavanje pogosto povezano z zamenjevanjem vojaških ostankov iz medvojne-
ga obdobja z ostanki prve svetovne vojne (Kofol, *Alpski zid*, str. 9). »Porast zanimanja za Soško fronto je povzročil tudi
enačenje dediščine prve svetovne vojne z rapalsko, saj v večini slovenskih zgodovinskih knjig o Soški fronti najdemo
število napake interpretacije vojaške dediščine italijanskega medvojne obdobja.« Žorž, *Varovanje rapalske*, str. 83.

131 Nečak, *Rupnik's defence line*, str. 74; Žorž, *Alpski zid*, str. 66.

132 Klemenčič, *Turistična dejavnost*, str. 78–79; Nečak, *The Rupnik defence*, str. 72.

133 Možnost turističnih ogledov Rupnikove linije v Občini Žiri: <https://www.ziri.si/objava/65819> (2. oktober 2017).

134 Možnost turističnih ogledov Rupnikove linije v Občini Gorenja vas-Poljane: http://obcina-gvp.si/?lang=&op-tion=content&content_id=116 (2. oktober 2017).

135 Možnost turističnih ogledov Rupnikove linije v Občini Škofja Loka: <http://www.visitskofjaloka.si/si/dozive-tja/kulturne-znamenitosti/utrdb-rupnikove-linije> (2. oktober 2017).

136 V okviru Parka vojaške zgodovine: <http://parkvojaskezgodovine.si/> (2. oktober 2017).

137 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 168.

138 Ena prvih je bila tematska pot »Po sledeh Rupnikove linije«, ki so jo odprli leta 2002 v okviru projekta Oživitev
Rupnikove linije. Pot poteka v treh etapah od Žirov na jugu do Soriške planine na severu, kjer se navezuje na
»Pot ob stari meji«, ki povezuje italijanski del utrdb nad Baško grapo. Jereb, *Po sledeh*, str. 55.

Za določene odseke tematskih poti so bile izdane zloženke, npr. pri Gorenji vasi (<http://www.visitskofjaloka.si/si/dozivetja/tematske-poti/po-sledeh-gradnje-rupnikove-linije>) in Žireh (<http://www.visitskofjaloka.si/si/dozivetja/tematske-poti/rapalska-meja>).

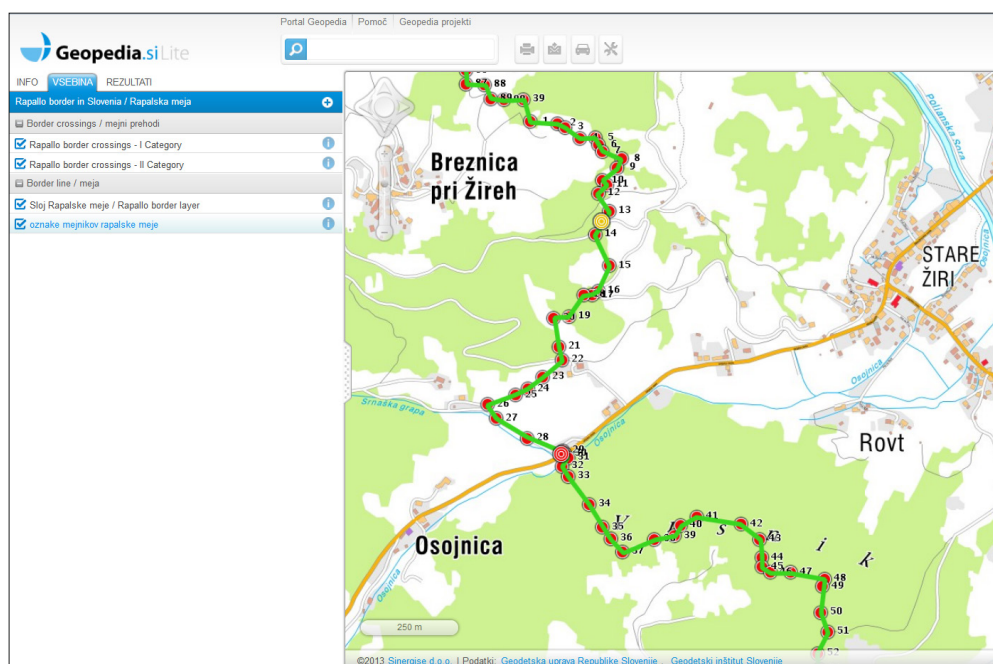
139 Lah, *Interpretacija stavbne dediščine*, str. 90–91.

140 Nečak, *The Rupnik defence*, str. 73.

(slika 12)¹⁴¹ in Rapalska meja¹⁴² omogočata podroben vpogled na potek rapalske meje v današnji pokrajini.

»Največja vrednost točkovnega sloja je njegova atributna baza podatkov, kjer je shranjeno originalno zaporedje številčenja posameznih mejnikov ... Sedaj lahko brez težav določimo lokacijo in oznako vsakega mejnika rapalske meje, četudi tega ni več na njegovem mestu.«¹⁴³

V okviru spletnega portala Geopedia je dostopen tudi podatkovni sloj objektov v okviru Rupnikove linije (predvsem na osrednjem delu meje), v okviru spletnega portala Rapalska meja pa lahko pregledujemo podatkovni sloj (in s tem natančno lokacijo) objektov italijanske vojske na območju celotne meje.

Slika 12: Rapalska meja na spletnem portalu Geopedia. Slika prikazuje isti izsek meje kot slika 3. Zelena črta prikazuje potek meje, rdeči krogi pa mejnike, ki znotraj sektorja niso številčni z rimskimi pač pa z arabskimi številkami. Pri Osojnici, na cesti Žiri–Spodnja Idrija, je označen mejni prehod prve kategorije (rdeča tarča), vzhodno od Breznice pa je označen mejni prehod druge kategorije (rumena tarča).

141 http://www.geopedia.si/lite.jsp?locale=sl¶ms=T3904_x499072_y112072_s9_b4#T3904_x499072_y112072_s9_b4 (2. oktober 2017).

142 <http://www.rapalskameja.si/map.html> (2. oktober 2017).

143 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, str. 168.

Slika 13: Kognitivni zemljevid regionalne pripadnosti Slovencev in meje notranjeavstrijskih dežel ter rapalska meja.

»Krivična meja je med ljudmi, ki so morali živeti z njo ... ustvarila tudi ... zavest o posebni identiteti ...«¹⁴⁴ Slovenci se glede na regionalno pripadnost pretežno opredeljujemo na podlagi notranjeavstrijskih dežel oz. v primeru Kranjske njene notranje delitve.¹⁴⁵ Tako je npr. na Notranjskem rapalska meja nekdanje Notranjce na območju Idrijskega, Vipavske doline, Postojnske kotline s Pivko in območja Ilirske Bistrice »naredila« za Primorce (slika 13). S tem imajo

»poreklo svoje identitete ravno v italijanski zasedbi, kar je svojevrsten paradoks glede na oborožen upor in zavračanje italijanskega ozemlja.«¹⁴⁶ To kaže, da »je bilo obdobje med obema svetovnima vojnama pomembnejše za oblikovanje regionalne zavesti, kakor prej stoletje [stoletja, op. a.] trajajoča pripadnost Kranjski ...«¹⁴⁷

Dediščina rapalske meje je tudi v različnih upravnih razdelitvah (slika 14). Njen najbolj severni del med Zgornjesavsko in Kanalsko dolino še vedno ostaja državna meja med Italijo in Slovenijo, »rapalska« je tudi še meja med ljubljansko in koprsko škofijo (predvsem severno od Žirov)¹⁴⁸ ali pa meja med občinama Žiri in Idrija. Poleg tega je bila med letoma 1945 in 1947 razmejitev med Jugoslavijo in Cono B Julijske krajine, v 50. letih preteklega stoletja pa je bila meja med okrajema Nova Gorica in Kranj.¹⁴⁹ Rapalska meja z manjšimi popravki še vedno predstavlja mejo med severnoprimorskimi in gorenjskimi občinami oz. med goriško in gorenjsko statistično regijo, povsem na jugu slovenskega ozemlja (jugozahodno od Babnega Polja) pa nekaj kilometrov predstavlja sedanjo državno mejo med Slovenijo in Hrvaško (približno do Čabranske police). Južno od kraja Jazne v Občini Cerkno rapalska meja ne sledi nekdanji deželni meji, prav tako se ne ujema z nekdanjimi avstrijskimi okrajnimi mejami. Nasprotno s tem se današnje občinske meje na določenih odsekih ujemajo z rapalsko mejo – poleg že omenjene meje med občinama Žiri in Idrija še deli meje med občinama Logatec in Postojna, Cerknica in Postojna, Cerknica in Pivka ter Pivka in Loška Dolina.¹⁵⁰

144 Pavšič, *Rapalska meja*, str. 36.

145 Geršič, *Slovenska pokrajinska*, str. 213.

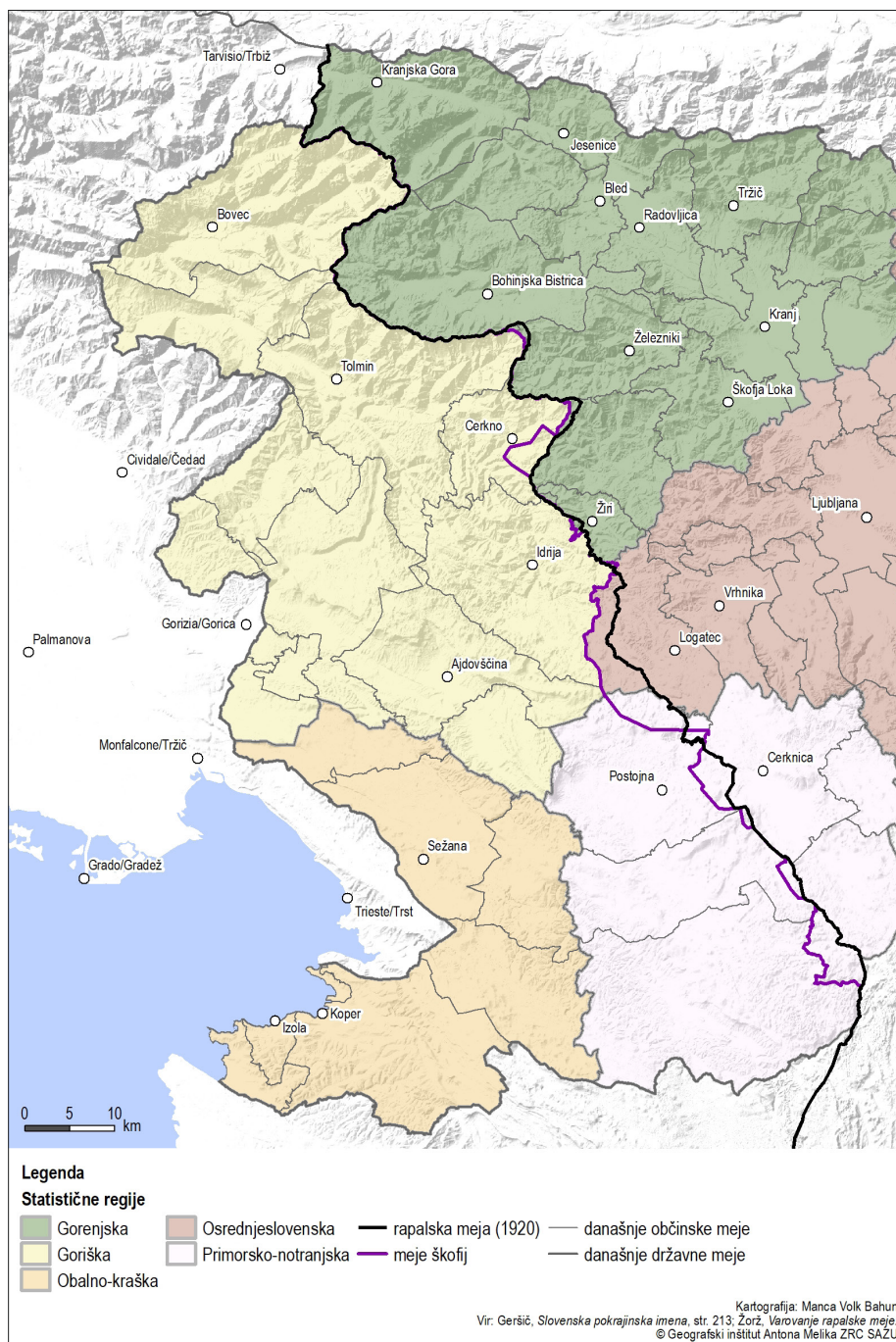
146 Žorž, *Varovanje rapalske*, str. 23.

147 Ogrin, *Primorska v Sloveniji*, str. 8. Ogrin še piše, da se pokrajinska pripadnost Primorski mdr. kaže v branosti pokrajinskih časopisov, saj se npr. meja »strnjenega naročništva« na *Primorske novice* dobro pokriva z nekdanjo rapalsko mejo.

148 Južno od Žirov prihaja do manjših odstopanj od rapalske meje, južno od Planine pa meja ne poteka po rapalski meji, temveč po občinskih mejah. Jarc, *Rapalska meja*, str. 72.

149 Naglič, *Kako svetovna*, str. 69.

150 Jarc, *Rapalska meja*, str. 62, 67–68.

Slika 14: Rapalska meja in današnje meje občin, statističnih regij ter škofij.

Priloga 1

Člen 1

S to pogodbo se bo uredila meja med Kraljevino Italijo ter Kraljevino SHS. Od Mt. Pec (kota 1511 m), ki bo postala tromeja med Italijo, Avstrijo ter Kraljevino SHS, bo nova meja potekala do Mt. Jalovez (kota 2643 m). Meja se bo bolj natančno določila na terenskem pregledu, vendar bo le-ta potekala v smeri sever-jug preko Ponc (kota 2272 m). Od Mt. Jalovez (2643 m) naprej: meja bo sledila razvodnici med porečema Soče ter Save Dolinke (Save Wurzen) vse do Triglava (kota 2863 m). Od tu bo sledila razvodnici med Sočo ter Savo Bohinjko vse do severovzhodnih pobočij Mt. Možic (kota 1602 m). Ta del meje bo šel preko Vogla (kota 2348 m), Lavsevice (kota 2003 m) ter Kuka (kota 2086 m). Od severovzhodnih pobočij Možica do vzhodnih pobočij gore Porzen (kota 1562 m): mejo bo potrebno določiti na terenu, vendar bo okvirno sledila smeri sever-jug. Od vzhodnih pobočij gore Porzen do zahodnih pobočij gore Blegos (kota 1562 m) bo potrebno mejo določiti na terenu. Določena je okvirna smer zahod-vzhod s tem, da vas Dautscha pripade SHS, vas Novake pa Italiji. Od zahodnih pobočij gore Blegos do vzhodnih pobočij gore Bevk (kota 1050 m): linijo določiti naknadno, dogovorjena je smer SV-JZ. Naselja Leskouza, Kopačnica in Zavoden pripadejo SHS, oba prelaza pri Podlaniscam pa Italiji. Od vzhodnih pobočij gore Bevk in vse do zahodnega roba vasi Hotedražica: linija bo določena naknadno s tem, da Javojidor, Ziri, Opale, Hlevišče, Rovte in Hotedražica pripadejo SHS, gora Prapretpi (kota 1006 m), vasi Wresnik, Zavratac, Medwedjeberto pa Italiji. Od tu pa do vasi Želše: meja bo potekala ob zahodnem robu uravnave ob glavni cesti Hotedražica–Planina in od tam nadaljevala tako, da bodo vasi Planina, Unec, Želše in Rakek pripadli SHS. Od vasi Želše do Cabranska: meja bo določena na terenu, vendar bo okvirno potekala sprva v smeri SZ-JV po vzhodnih pobočjih gore Pomario (kota 1268 m) tako, da vasi Dolenja vas, Dolenje Jezero in Otok pripadejo SHS, kote 875 m, 985 m in 983 m pa Italiji. Od tu pa bo potekala po spodnjih vzhodnih pobočjih Bičke Gore (1236 m) in Pleca Gora (1067 m) tako, da bo vas Leskova dolina italijanska. Od tu bo sledila križišču pri koti 912 m (zahodno od Škodnika), koti 1146 m vzhodno od Cifri (kota 1399 m) ter dosegla Cabransko, ki bo ostala na italijanskem ozemlju skupaj z glavno cesto ob spodnjih vzhodnih pobočjih gore Nevoso od Leskove doline do Cabranske. Od Cabranske pa do Grize (kota 502 m): okvirna linija bo potekala v smeri SV-JZ in bo šla vzhodno od gore Terstenico (Terstinik, kota 1243 m), se dotaknila kote 817 m (JV od Suhove) in šla južno od Zidovja (kota 660 m). Od tu bo nadaljevala do Grize tako, da bosta vasi Clana in Bresa pripadla Italiji, vas Studena pa SHS. Od Grize pa do meje države Reke: okvirni potek od severa proti jugu vse do glavne ceste Rupa–Castua in nekje do polovice poti med Jussici ter Spincici.

Tu bo prečkala cesto in šla po zahodni meji zaselkov Miseri in Drinistici, ki bodo ostali v SHS, ter se nato priključila glavni cesti Mattuglie–Castua na vrhu hriba, kjer se ti dve cesti srečata vzhodno od Mattuglie, kjer se bo priključila cesti Fiume–Castua in severni meji Svobodne države Reke. Natančen kraj stika je severna meja zaselka Ruberi – tam, kjer se od glavne ceste odcepi kolovoz, okoli 500 m južno od kraja, kjer se vse tri ceste srečajo zahodno od kraja Castua. Do izgradnje normalnega cestnega omrežja na italijanskem ozemlju se vse tri ceste lahko uporabljajo s strani Italije ter Svobodne države Reka.

Člen 2

Vsebuje določitev meje Zadra.

Člen 3

Vsebuje določitev meja na morju tako, da otoka Cres in Lošinj pripadeta Italiji.

Člen 4

Ustanovitev Svobodne države Reka.

Člen 5

Zakoličenje meja, ki so bile načrtane v prejšnjih členih, bo izvedla komisija za razmejitve, ki bo enakovredno zastopana s člani obeh držav. Za nestrinjanja ter rešitve zapletov pri določanju odsekov bo zadolžen predsednik švicarske konfederacije. Njegova odločitev glede vprašanja bo dokončna. Kot priloga te pogodbe bo tudi zemljevid v merilu 1 : 200.000, kjer bodo načrtane meje določene s prvim in četrtem členom.

Člen 6

Obe kraljevini se obvezujeta, da bosta v roku dveh mesecev po podpisu sporazuma sklicali konferenco, kjer bodo strokovnjaki obeh kraljevin pripravili skupen predlog izmere, finančnih stroškov ter finančnih obveznosti obeh kraljevin.

Člen 7

Govori o italijanskih interesih v Dalmaciji, pravici vseh nekdanjih državljanov Avstro-Ogrske na ozemlju Kraljevine SHS, da v roku enega leta zaprosijo za italijansko državljanstvo, ter o upoštevanju diplom ter ostalih univerzitetnih določil.

Člen 8

V luči dobrih državiških, intelektualnih ter moralnih odnosov med državljani obeh kraljevin se obe kraljevini obvezujeta, da bosta pripravili skupen predlog o izobraževanju v njunih šolah.

Člen 9

Duplikat pogodbe: En duplikat ostane v italijanščini, drugi pa bo preveden v srbohrvaščino. V primeru spora bo mednarodno veljaven le izvod v italijanščini.

Viri in literatura**Viri**

Agreement between France, Russia, Great Britain and Italy, signed at London, April 26, 1915.
London, 1920.

Commissione italo - s.h.s. per la delimitazione dei confini fra il Regno d'Italia e il Regno S.H.S. - Rilievo di confine e suo profilo, Sekcija 42, zemljevid v merilu 1 : 5000. Firenze: Istituto Geografico Militare, 1921–1926.

Dokumenti centralnih organa KPJ, 20. dok. 21.

Decisioni della commissione mista stabilita dalle convenzioni Nettuno e di Belgrado. Roma: Ministero degli affari esteri, 1929.

Karawanken Bote, 12. julij 1941, str. 3.

Podatki podporečij Slovenije. Ljubljana: Direkcija Republike Slovenije za vode, 2017.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 1920, št. 273.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 1921, št. 141a.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 1922, št. 224.

Spletni viri

www.visitskofjaloka.si/si/dozivetja/kulturne-znamenitosti/utrdbe-rupnikove-linije (2. oktober 2017).

<http://www.visitskofjaloka.si/si/dozivetja/tematske-poti/po-sledih-gradnje-rupnikove-linije> (2. oktober 2017).

<http://www.visitskofjaloka.si/si/dozivetja/tematske-poti/rapalska-meja> (2. oktober 2017).

http://www.geopedia.si/lite.jsp?locale=sl¶ms=T3904_x499072_y112072_s9_b4#T3904_x499072_y112072_s9_b4 (2. oktober 2017).

<https://www.ziri.si/objava/65819> (2. oktober 2017).

http://obcina-gvp.si/?lang=&option=content&content_id=116 (2. oktober 2017).

<http://parkvojaskezgodovine.si/> (2. oktober 2017).

<http://www.rapalskameja.si/map.html> (2. oktober 2017).

Intervjuji

Intervju z Antonom Hosnerjem iz Trente, 15. september 2017 (pogovarjala sta se Tjaša Konovšek in Jernej Komac).

Intervju z Jožetom Hederihom iz Dekmance, 22. junij 2016 (pogovarjal se je Peter Mikša).

Intervju z Milanom Koširjem iz Črnega vrha nad Polhovim Gradcem, 24. oktober 2016 (pogovarjal se je Peter Mikša).

Literatura

Bitelli, Remo, *Claustra Alpium Iuliarum, il confine di Rapallo e il fascismo: archeologia come esempio di continuità = Claustra Alpium Iuliarum, rapalska meja in fašizem: arheologija kot primer kontinuitete*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1999.

Bizjak, Matjaž, *Italijanski obrambni načrti proti Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji in gradnja utrjenega obrambnega pasu na italijanski vzhodni meji (Rateče-Reka), 1927–1941*. Doktorska disertacija. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, 2016.

Čulinović, Ferdo, *Riječka država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske, 1953.

Denkschrift über die jugoslawische Landesbefestigung. Berlin: Reichsdruckerei, 1942.

Faber, Karl-Georg, *Evropski vidiki svetovne politike. Svetovna zgodovina: od začetkov do danes*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976, str. 516–521.

- Ferenc, Tone, Milica Kacin-Wohinz in Tone Zorn. *Slovenci v zamejstvu: pregled zgodovine 1918–1945*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974.
- Gabrič, Aleš, Operacijska cona Jadransko primorje. *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011, str. 185.
- Gabrič, Aleš, Okupacijska uprava na Slovenskem. *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011, str. 182.
- Gabrič, Aleš, Svobodno tržaško ozemlje. *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011, str. 195.
- Gabrič, Aleš, Zahodna meja po 2. svetovni vojni: mejni predlogi. *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011, str. 194.
- Geršič, Matjaž, *Slovenska pokrajinska imena kot dejavnik identitete*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2016.
- Godeša, Bojan, Boj za meje. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. 1. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 758–761.
- Habrnál, Miloš, *Rupnikova črta in druge jugoslovanske utrdbe iz obdobja 1926–1941*. Dvůr Králové nad Labem: J. Škoda - Fortprint, 2005.
- Jankovič Potočnik, Aleksander, *Rupnikova linija – odkrivanje utrd ob rapalski meji*. Logatec: Ad Pirum, 2009.
- Jankovič, Aleksander, Prva predstavitev Rupnikove linije. *Žirovski občasnik* 22 (31), 2001, str. 99–126.
- Jarc, Rok, *Rapalska meja: primer reliktnne meje in njeni vplivi na družbeno prostorsko strukturo Zgodovine Slovenije*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2002.
- Jereb, Saša, Po sledih Rupnikove linije. *Slovenija IV – Vodniki Ljubljanskega geografskega društva*. Ljubljana: Založba ZRC, 2007, str. 51–62.
- Jurjavič, Petra, Smuggling in the Črni Vrh area in the period between the two World Wars and in the years after. *Smuggling Anthologies Reader*. Rijeka: Museum of Modern and Contemporary Art, 2015, str. 106–121.
- Kacin Wohinz, Milica, Italijanska zasedba zahodne Slovenije. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. 1. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 514–516.
- Kacin Wohinz, Milica, Jugoslovansko-italijanske pogodbe med dvema svetovnima vojnama. *Zgodovina v šoli* 15 (1-2), 2006, str. 20–26.
- Kacin Wohinz, Milica, Meja z Italijo. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. 1. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 222–226.
- Kacin Wohinz, Milica, *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. Maribor: Obzorja, 1972.
- Kacin Wohinz, Milica in Jože Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Kardelj, Edvard, *Pot nove Jugoslavije: članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941–1945*. Ljubljana: Propagandna komisija pri IOOF, 1946.
- Kaufmann, Joe E. in Robert M. Jurga, *Fortress Europe: European Fortifications of World War II*. Cambridge, MA: Da Capo Press, 1999.
- Klemenčič, Rok, Turistična dejavnost v povezavi z rapalsko mejo in utrdбами ob njej. *O rapalski meji – Zbornik mednarodnega simpozija ob 90. obletnici podpisa rapalske pogodbe*. Logatec: Ad Pirum, 2010, str. 76–81.

- Kofol, Karla, Alpski zid – Italijanski utrdbeni sistem ob rapalski meji. *Planinski vestnik* 112 (4), 2012, str. 9–11.
- Košmelj-Beravs, Vida, Spomin na utrjevanje meje (Rupnikovo linijo). *Loški razgledi* 49, 2002, str. 217–230.
- Lah, Ljubo, Interpretacija stavbne dediščine rapalske meje. *O rapalski meji – Zbornik mednarodnega simpozija ob 90. obletnici podpisa rapalske pogodbe*. Logatec: Ad Pirum, 2010, str. 82–93.
- Marković, Zvezdan, *Vojška Kraljevine Jugoslavije in utrjevanje zahodne meje na Slovenskem 1937–1941*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1995.
- Mikuž, Metod, Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947–1954. *Zgodovinski časopis* 29 (1-2), 1975, str. 3–44.
- Nabergoj, Tomaž, Clastra Alpinum Iuliarum. *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana, Nova revija 2011, str. 36.
- Naglič, Miha, *Dediščina rapalske meje – Rupnikova linija in Alpski zid, življenje ob rapalski meji v letih 1918–43(47): poskus utemeljitve nove muzejske zbirke*. Žiri: Pegaz International, 2005.
- Naglič, Miha, Kako svetovna zgodovina vpliva na lokalno? Primer Žirov. *O rapalski meji – Zbornik mednarodnega simpozija ob 90. obletnici podpisa rapalske pogodbe*. Logatec: Ad Pirum, 2010, str. 64–75.
- Nečak, Dušan in Božo Repe, *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine: učbenik za študente 4. letnika*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2003.
- Nečak, Dušan, Rupnik's defence line - a fortified Slovenian west border. *Meje v jugovzhodni Evropi: kultura in politika od XVIII. do XXI. stoletja = Borders in Southeastern Europe: culture and politics between the 18th and 21st century*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004, str. 63–76.
- Nečak, Dušan, The Rupnik defence line as a tourist destination. *Dark tourism: post-WWI destinations of human tragedies and opportunities for tourism development*. Koper: University of Primorska Press, 2015, str. 71–76.
- Ogrin, Darko, Primorska v Sloveniji. *Zbornik Primorske – 50 let*. Koper: Primorske novice, 1997, str. 6–9.
- Pavšič, Tomaž, Rapalska meja. *O rapalski meji – Zbornik mednarodnega simpozija ob 90. obletnici podpisa rapalske pogodbe*. Logatec: Ad Pirum, 2010, str. 28–39.
- Pečelin, Vlasta, *Življenje na Žirovskem v času rapalske meje: Žiri kot pomemben obmejni kraj*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2003.
- Pelikan, Egon, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*. Ljubljana: Nova revija, 2002.
- Perko, Drago, The regionalization of Slovenia. *Geografski zbornik* 38, 1998, str. 11–57.
- Pleterski, Janko, Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije. *Pripevki za zgodovino delavskega gibanja* 6 (1-2), 1966.
- Pristov, Tone, Po mine na nemško mejo. *Borec* 10 (1), 1958, str. 5.
- Prunk, Janko, Dva koncepta ureditve povojne sveta. *Svetovna zgodovina: od začetkov do danes*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976, str. 536–547.
- Rapallo 12. XI. 1920*. Ljubljana: Pokrajinski odbor Jugoslovanske Maticе, 1921.
- Ravbar, Alojz, Skozi mejo. *Borec* 12 (1), 1960, str. 20–22.
- Repe, Božo, *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

- Sancimino, Federico in Michael Di Bartolomeo, Gorizia – Regia Guardia di Finanza and the contraband at the Rapallo border. *Smuggling Anthologies Reader*. Rijeka: Museum of Modern and Contemporary Art, 2015, str. 123–137.
- Svoljšak, Petra, Od strateških načrtov do raznarodovalne politike italijanskega okupanta na zasedenih slovenskih ozemljih med prvo svetovno vojno. *Annales, Series historia et sociologia* 9 (2), 1999, str. 393–408.
- Štepec, Marko, Prevratno leto 1918 in razpad monarhije. *O rapalski meji – Zbornik mednarodnega simpozija ob 90. obletnici podpisa rapalske pogodbe*. Logatec: Ad Pirum, 2010, str. 16–27.
- Troha, Nevenka, Koroški plebiscit. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. 1. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 221–222.
- Troha, Nevenka, Meja z Italijo. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. 2. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 910–913.
- Troha, Nevenka, Mirovna konferenca in oblikovanje mej. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. 1. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 218–226.
- Ziller, Paolo, La Venezia Giulia dalla dissoluzione dell' Austria-Ungheria al Regno d'Italia. *Friuli e Venezia Giulia storia del'900*. Udine: LEG, 1997, str. 161–182.
- Žorž, Grega, Alpski zid. *Slovenija VI – Vodniki Ljubljanskega geografskega društva*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 59–73.
- Žorž, Grega, Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918. *Zgodovinski časopis* 70 (3–4), 2016, str. 364–380.
- Žorž, Grega, *Varovanje rapalske meje in vojaška navzočnost na območju XI. Armadnega zbora*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2016.

Summary

Peter Mikša, Matija Zorn

The Rapallo border: a quarter century of existence and a century of heritage

On 12 November 1920, the Italian town of Rapallo witnessed the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Kingdom of Italy signing the Treaty of Rapallo, which determined the post-WWI border between the two countries. From the Slovene viewpoint, Italy gained a third of the Slovene ethnic territory, as well as parts of Croatia (Istria and part of Dalmatia). The new border altered the lives of people and caused many of them to lose their sources of income. To fight poverty, many turned to smuggling (contraband), which began to flourish. Virtually anything could be smuggled, from flour and meat to cigarettes and matches. Smuggling cattle and horses was the most lucrative activity. Although dangerous, smuggling was a good way to earn a living. The demarcation line ran roughly along the watershed between the Black Sea and the Adriatic Sea, along the high mountain range of the Julian Alps in the north, the Alpine foothills in the central part, and along the Dinaric Mountains in the south.

On the actual terrain, the border was formally marked with boundary stones and precisely recorded in the maps with the scale of 1:5,000. The border was divided into 70 sectors, which were separated by main boundary stones. Between these main boundary stones, approx. 5,000 boundary stones of a different kind marked the precise route of the border. About a quarter of them have been preserved to this day.

Despite the agreement on where the border should be, both sides began fortifying it, fearing potential future border disputes. Such activities were first undertaken by the Italians in the 1920s. In 1931, they initiated fortification work on a greater scale, constructing a large number of under- and above-ground fortifications and barracks, which formed the Alpine Wall. On the Yugoslav side, a similar initiative was given in the mid-1920s, but no major fortification efforts were realised before 1935, when the Rupnik Line construction began. The defence line never served its purpose as it had been abandoned even before Italy attacked Yugoslavia in the April War of 1941. The remnants of Italian and Yugoslav fortifications are still visible today and have tourist potential.

At the beginning of WWII, the Italians signed a new border agreement with the Germans on 8 July 1941 in Berlin, following the occupation of the Kingdom of Yugoslavia. The northern part of the Rapallo Border still served as the national border (between Italy and Germany), while its southern part became Italy's internal regional border. After WWII, the border between Italy and Yugoslavia moved towards the west, much closer to Slovenia's western ethnic border. In addition to material remnants (fortifications, boundary stones), the border, albeit used for only 25 years, has echoed in the Slovene regional affiliation, and is still partly reflected in various administrative divisions.